

Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΥΚΛΙΚΩΝ ΔΙΑΚΥΜΑΝΣΕΩΝ (¹) ΤΟΥ SCHUMPETER ΚΑΙ ΟΙ ΚΡΙΤΙΚΟΙ ΤΟΥ

ΥΠΟ
N. ANAGNOS *

I. Εἰσ α γ ω γ ῆ

Σκοπεύω νὰ παρουσιάσω τὴν θεωρίαν τῶν οἰκονομικῶν κυκλικῶν διακυμάνσεων τοῦ Schumpeter καὶ τὸν τρόπον μὲ τὸν ὁποῖον οἱ σπουδαιότεροι κριτικοὶ τοῦ ἐπεχείρησαν νὰ θέσουν ἓν ἀμφιβόλῳ εἴτε τὴν ἀξίαν τῆς ἢ νὰ ὑποδείξουν τὰ βασικά τῆς ἐλαττώματα.

Δὲν περιορίζομαι εἰς ἀπλὴν ἔκθεσιν. Προσπαθῶ νὰ ὑποδείξω τὰς βασικὰς γραμμὰς διαφωνίας ὡς καὶ μερικὰ τῶν σφαλμάτων τῶν ἐξασκούντων τὴν κριτικὴν συγγραφέων.

Ἡ ὑπὸ συζήτησιν θεωρία τοῦ Schumpeter δὲν εἶναι ἀνεξάρτητος. Ἐχομεν καὶ ἐδῶ, ὅπως εἰς τὸν Βαγνερικὸν κύκλον, σύστημα τριῶν βασικῶν θεωριῶν ἐκάστη τῶν ὁποίων στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἄλλης. Ἡ πρώτη θεωρία εἶναι ἡ τῆς οἰκονομικῆς ἐξελίξεως μὲ τὴν ὁποίαν ἡσχολήθην εἰς προηγούμενον ἄρθρον(²). Ἀκολουθεῖ ἡ θεωρία τῶν οἰκονομικῶν κυκλικῶν διακυμάνσεων ἡ ὁποία ἐκτίθεται εἰς τὸ παρὸν ἄρθρον καὶ τέλος ἔχομεν τὴν θεωρίαν περὶ τῆς τύχης τοῦ κεφαλαιοκρατισμοῦ.

Εἰς τὴν ἐργασίαν μου συνήνησα μεγάλας δυσκολίας, εἰδικῶς εἰς τὴν προσπάθειάν μου νὰ ἀποδώσω τὴν ἀκριβῆ ἔννοιαν τῶν ὄρων. Τὰ βιβλία τῶν καθηγητῶν Ξ. Ζολώτα(³), J. Tinbergen (⁴) καὶ τὸ νεο-

* Καθηγητὴς εἰς Howard University Washington, D. C.

1. Ὁ ὅρος χρησιμοποιεῖται ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ κ. Ζολώτα, εἰς τὸ βιβλίον του Θεωρητικὴ Οἰκονομική, δευτέρα ἐκδοσις, Ἀθῆναι, ἐκδοσις Ἀργ. Παπαζήση, 1944.

2. Ἰδε Ἐπιθεώρησιν Οἰκονομικῶν καὶ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν, ἔτος 5ον, Ἀπρίλιος—Σεπτέμβριος 1950, τεύχος 2—3 σελ. 237 ἐπεκ.

3. Ἰδε ὑποσημ. 1.

4. The Dynamics of Business Cycles, Translated by J. J. Polak, The University of Chicago Press, 1950.

εκδοθὲν βιβλίον τοῦ καθηγητοῦ A. H. Hansen⁽¹⁾ ὑπῆρξαν πολύτιμοι βοηθοί.

Ἀκολουθῶ τὴν ἐξῆς γραμμὴν. Πρῶτον παρουσιάζω τὰ βασικὰ σημεῖα τῆς θεωρίας τοῦ Schumpeter⁽²⁾. Δεύτερον, ἡ θεωρία συγκρίνεται μὲ τὰς ἀπόψεις τῶν James W. Angell⁽³⁾, Simon Kuznets⁽⁴⁾, Marschak⁽⁵⁾ καὶ C. Lange⁽⁶⁾.

Δεδομένου ὅτι αἱ παρατηρήσεις τοῦ Angell εἶναι πολὺ περιορισμένοι, ἀπεφάσισα, πρὸς ἀποφυγὴν παρανοήσεων, νὰ παρουσιάσω τὰ βασικὰ σημεῖα ὅλης τοῦ τῆς θεωρίας ὡς ἐκτίθεται εἰς τὸ βιβλίον τοῦ⁽⁷⁾.

Ὁ Lange παρουσιάζει ἀκόμη μεγαλύτεραν δυσκολίαν λόγῳ τῆς στενωτέρας σχέσεώς του μὲ τὸ γενικώτερον πρόβλημα τῆς θεωρίας τοῦ J. M. Keynes, πρόβλημα μὲ τὸ ὁποῖον δὲν εἶμαι ἕτοιμος νὰ ἀσχοληθῶ ἐνταῦθα. Ἐνα ἀκόμη σημεῖον. Λόγῳ τῆς εὐρύτητος τοῦ ἔργου Schumpeter, περιορίζομαι εἰς τὴν καθαρῶς θεωρητικὴν του κατασκευὴν. Δὲν πρόκειται ν' ἀσχοληθῶ μὲ τὴν ἀποδεικτικὴν βάσιν τῆς θεωρίας, τὸ ἱστορικὸν ὕλικόν.

II. Ἡ θεωρία τῶν οἰκονομικῶν κυκλικῶν διακυμάνσεων τοῦ J. A. Schumpeter

1. Αἱ ἀκόλουθοι προϋποθέσεις ἀποτελοῦν τὴν βάσιν τῆς συζητήσεως. Ὑπαρξίς ἀπολύτου συναγωνισμοῦ, κατάστασις τελείας ἰσορροπίας, μὴ ὕπαρξίς ἀποταμιεύσεων καὶ σταθερότης πληθυσμοῦ. Ὑπὸ τοιαύτας προϋποθέσεις θὰ ὑπάρξουν ἀφ' ἑνὸς δυνατότητες νέων συνδυασμῶν καὶ ἀφ' ἑτέρου δυνατότητες πραγματοποιήσεως τῶν ἐν λόγῳ συνδυασμῶν δι' ὅσους θέλουν νὰ ἐπιχειρήσουν τὴν πραγματοποίησίν των. Τὸ πρὸς τοῦτο κίνητρον παρέχεται ὑπὸ τῆς προσδοκίας κέρδους.

1. Business Cycles and National Income ; W. W. Norton and Co., Inc. New York, 1951.

2. Business Cycles : By Joseph A. Schumpeter, first edition, second impression, Mc Graw-Hill Book Company, Inc., New York, 1939.

3. Investment and Business Cycles : By James W. Angell, first edition, McGraw - Hill Book Company, Inc., New York, 1941.

4. «The American Economic Review» Vol. XXX, June, 1940, pp. 256-271.

5. «Journal of Political Economy», Vol. 48, 1940, p. 889 foll.

6. «Review of Economic Statistics», Vol. 23, 1941, p. 190.

7. Ἰδὲ ὑποσ. 2.

α) Ὁ ἐπιχειρηματίας⁽¹⁾ ἰδρύει νέαν ἐπιχείρησιν διὰ μετατροπῆς ἤδη ὑφισταμένων τοιούτων ἢ διὰ τῆς χρησιμοποίησεως ἀνεκμεταλλεύτων ἀλλὰ οὐχὶ ἀργούντων συντελεστῶν παραγωγῆς. Τὰ ἀπαιτούμενα κεφάλαια προέρχονται ἐκ τραπεζικῶν πιστώσεων. Τὸ οἰκονομικὸν σύστημα συνεπῶς θὰ διαταραχθῇ ὑπὸ τοῦ ἐπιχειρηματίου μετὴν βοήθειαν πιστώσεων. Εὐθὺς ὥς αἱ δυνατότητες ἐπιχειρηματικῶν νεωτερισμῶν ὑφίστανται, οἱ ἐπιχειρηματίαι θὰ χρησιμοποιοῦσιν τὰς καταθέσεις των ἀμέσως, ἀφαιρουμένων μικρῶν ποσῶν, τὰ ὅποια θὰ χρησιμοποιηθοῦν ὡς ἀποθεματικά. Δεδομένου ὅτι δὲν ὑπάρχουν ἀχρησιμοποίητοι συντελεσταὶ μετὰ τοὺς ὁποίους νὰ ἀρχίσουν, αἱ τιμαὶ τῶν συντελεστῶν τῆς παραγωγῆς, τὰ εἰσοδήματα καὶ τὸ ἐπιτόκιον θὰ αὐξηθοῦν. Τοῦτο θὰ ὀδηγήσῃ εἰς αὕξησιν τοῦ κόστους καὶ θὰ δημιουργήσῃ δυσμενεῖς παραγωγικὰς συνθήκας διὰ παλαιὰς ἐπιχειρήσεις. Λόγῳ ὁμῶς τῆς αὐξήσεως τῶν τιμῶν αἱ εἰσπράξεις των θὰ αὐξηθοῦν ἐπίσης. Θὰ ἔχωμεν ἀμφότερα, κέρδη καὶ ζημίας, ἀλλὰ τὸ καθαρὸν ἀποτέλεσμα τῆς ἐπιχειρηματικῆς δράσεως θὰ εἶναι θετικόν. Ἐξ ὑποθέσεως ἡ ἐργασία εἶναι ὁ μόνος συντελεστὴς τῆς παραγωγῆς καὶ τὰ ἡμερομίσθια τὸ μόνον κόστος.

β) Ἡ πορεία τῆς ἐπιχειρηματικῆς δράσεως θὰ ἐπεκταθῇ εἰς τὸ οἰκονομικὸν σύστημα ἀνατρέπουσα ἀξίας καὶ διακόπτουσα τὴν ἰσορροπίαν ἣτις ὑφίστατο προηγουμένως. Ὑπὸ συνθήκας στατικῆς οἰκονομίας καθαρὰ αὕξεις τῆς συνολικῆς παραγωγῆς εἶναι ἀδύνατος. Τοῦτο σημαίνει ὅτι, ὑπὸ τοιαύτας προϋποθέσεις αὕξεις τῆς ἀποδόσεως τῶν βιομηχανιῶν δὲν εἶναι νοητὴ. Ὅσοι δύνανται νὰ ἐπιχειρήσουν νὰ πραγματοποιήσουν κέρδη θὰ τὸ ἐπιχειρήσουν. Ἀλλὰ ὅλοι των παρήγαγον ὑπὸ τοὺς πλέον εὐνοϊκοὺς ὅρους. Συνεπῶς τοιαύτη βελτίωσις εἰς στατικὴν οἰκονομίαν εἶναι ἀδύνατος.

Ἐὰν συντελεσταὶ τῆς παραγωγῆς χρησιμοποιούμενοι τῶρα ὑπὸ τῶν ἐπιχειρηματιῶν ἀπεσύρθησαν ἀπὸ παλαιὰς ἐπιχειρήσεις, θὰ ἐπακολουθήσῃ ἐλάττωσις τῆς παραγωγῆς τῶν καταναλωτικῶν ἀγαθῶν. Ἀφ' ἐτέρου θὰ παραχθοῦν περισσότερα παραγωγικὰ ἀγαθὰ. Διότι, οἱ ἐπιχειρηματίαι θὰ χρησιμοποιοῦσιν, πρῶτον, παραγωγικοὺς συντελεστὰς χρησιμοποιουμένους προηγουμένως ὑπὸ μὴ ὑφισταμένων πλέον ἐπιχειρήσεων καὶ δεύτερον, συντελεστὰς χρησιμοποιουμένους προηγουμένως διὰ τὴν παραγωγὴν καταναλωτικῶν ἀγαθῶν. Τοιοῦτο τρόπος ἡ παραγωγή καταναλωτικῶν ἀγαθῶν θὰ εἶναι μικροτέρα

1. Χρησιμοποιῶ τὸν ὅρον ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τὴν ὁποίαν ἐξήγησα εἰς προηγούμενον ἄρθρον μου. Ἴδε «Ἐπιθεώρησις Οἰκονομικῶν καὶ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν, Ἀπρίλιος—Σεπτέμβριος 1950, τεύχος 2—3, σελ. 241.

ἀλλὰ ἡ ζήτησις δὲν θὰ ἐλαττωθῇ λόγῳ αὐξηθέντων χρηματικῶν εισοδημάτων. Τοῦτο θὰ συμβῇ ἕως ὅτου ὁ ἐπιχειρηματίας εἶναι ἔτοιμος νὰ ἀποδώσῃ.

γ) Εὐθὺς ὡς ἡ νέα ἐπιχειρήσις ἀρχίσῃ ἀποδίδουσα, τὰ νέα ἀγαθὰ εἰσρέουν εἰς τὴν ἀγορὰν καὶ αἱ προσδοκίαι τῶν ἐπιχειρηματιῶν πραγματοποιοῦνται. Ἡ παραγωγή καταναλωτικῶν ἀγαθῶν θὰ συνεχισθῇ εἰς συνεχές σταθερὸν ρεῦμα. Αἱ εἰσπράξεις ἀπὸ τὴν πώλησιν τῶν θὰ καλύψουν τὰ συναφθέντα χρέη, τοὺς τόκους καὶ τὸ ἐπιχειρηματικὸν κέρδος. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον αἱ νέα ἐπιχειρήσεις, ἐμφανιζόμεναι εἰς τὴν ἀγορὰν, αὐξάνουν τὴν συνολικὴν παραγωγὴν τῶν καταναλωτικῶν ἀγαθῶν ἣτις εἶχεν ἐλαττωθῇ. Ἡ ἐν λόγῳ αὐξήσις θὰ εἶναι μεγαλυτέρα τῆς ἀντιστοίχου πτώσεως κατὰ τὴν περίοδον τῆς προπαρασκευῆς. Τοιοῦτοτρόπως ἡ φυσικὴ ἀπόδοσις κατὰ χρονικὴν μονάδα θὰ εἶναι μεγαλυτέρα τῆς προηγουμένης. Τοῦτο κατ' ἀρχὴν θὰ προκαλέσῃ βαθμιαίαν μικρὰν ἀλλαγὴν. Ἀλλὰ καθὼς ἡ παραγωγή προχωρεῖ κατὰ ἐπιταχυνόμενον ρυθμὸν καὶ ἀνατρέπει τὴν ὑφισταμένην κατάστασιν ἰσορροπίας, θὰ ὑπάρξῃ ἀνάγκη ἀναπροσαρμογῆς. Ἡ ἐπίδρασις τοῦ ἐπιχειρηματικοῦ νεωτερισμοῦ θὰ εἶναι διάφορος ἐπὶ τῶν ὑφισταμένων παλαιῶν ἐπιχειρήσεων.

Ἔως ἐδῶ παρατηρήσαμεν ὅτι ἡ ἐπιχειρηματικὴ δραστηριότης διετάραξε τὴν προηγουμένην κατάστασιν ἰσορροπίας, ἐδημιούργησεν ἀταξίαν καὶ δημιουργεῖ ἀνάγκας προσαρμογῆς.

δ) Ἡ αἰτία διὰ τὴν παύσιν τῆς ἐπιχειρηματικῆς δραστηριότητος εἶναι δύσκολον νὰ καθορισθῇ. Ἡ ἀκόλουθος σειρά σκέψεων φαίνεται νὰ δίδῃ τὴν σχετικὴν ἐξήγησιν. Πρῶτον, αἱ δυνατότητες ἐπιχειρηματικῶν νεωτερισμῶν εἶναι περιορισμέναι. Ὑποθέτομεν ὅτι ὁ πρῶτος καὶ οἱ μετ' αὐτὸν ἐπιχειρηματῆαι προβλέπουν ἐπερχόμενα ἀποτελέσματα. Δεύτερον, δεδομένου ὅτι ἡ ἐπιχειρηματικὴ δραστηριότης ἀνατρέπει τὴν ἰσορροπίαν, ἐπανακαθορισμὸς τῶν ἀξιῶν καὶ ἐπαναπροσαρμογὴ καθίσταται ἀναγκαία. Τοῦτο προξενεῖ διακυμάνσεις δι' ὠρισμένον χρονικὸν διάστημα. Ἡ δυσκολία προπαρασκευῆς νέων σχεδίων καὶ ὁ κίνδυνος ἀποτυχίας ἔχουν μεγάλως αὐξηθῇ. Τρίτον, διὰ νὰ ἀναληφθοῦν νέοι ἐπιχειρηματικοὶ νεωτερισμοί, δεόν νὰ ἀναμείνωμεν διὰ τὴν ἀποκατάστασιν ἡρεμίας εἰς τὰ διαταραχθέντα στοιχεῖα. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς κατὰ τὴν ὁποίαν ἀρχίζει ἀβεβαιότης λόγῳ διαταραχῆς μέχρι τῆς στιγμῆς κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ κατάστασις καθαρίζει πάλιν, ἡ ἐπιχειρηματικὴ δραστηριότης τείνει νὰ ἐλαττωθῇ μέχρις ὅτου σταματᾷ τελείως.

Ὁ ἐπιχειρηματίας ὁ ὁποῖος διωχέτευσε τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐνεργειῶν του εἰς ὅλον τὸ οἰκονομικὸν σύστημα, πρῶτον ἐλαττώνει

τάς δαπάνας του και δεύτερον αποφεύγει από τοῦ νὰ δανείζεται ἐκ νέου. Οἱ δύο οὗτοι παράγοντες δημιουργοῦν κατάστασιν οἰκονομικῆς στενοχωρίας. Τὴν κατάστασιν αὐτὴν ὁ Schumpeter ὀνομάζει «αὐτο - ἀντιπληθωρισμόν».

Τὸ σύνολον τῶν περιγραφέντων φαινομένων δίδει τὴν εἰκόνα τοῦ τρόπου κατὰ τὸν ὁποῖον τὸ οἰκονομικὸν σύστημα ἀνταποκρίνεται καὶ ἀντιδρᾷ εἰς τὴν ἐπιχειρηματικὴν δραστηριότητα. Ἡ ἀναπροσαρμογὴ ἐκδηλοῦται ὡς ἀπορρόφησης τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς διαταραχῆς, ὡς ἀναδιοργάνωσις τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς, ὡς ἐπανακαθορισμός τῶν ἀξιῶν καὶ ρευστοποίησις χρεῶν.

ε) Ἡ πορεία τῶν γεγονότων ὁδηγεῖ εἰς νέον σταθμόν ἰσορροπίας ⁽¹⁾ τὸν ὁποῖον χαρακτηρίζουν μεγαλύτερον κοινωνικὸν προϊόν, νέαι συναρτήσεις παραγωγῆς ⁽²⁾, τὸ αὐτὸ συνολικὸν χρηματικὸν εἰσόδημα, χαμηλὸν ἐπιτόκιον, μὴ ὕπαρξις κέρδους, μὴ ὕπαρξις δανείων, χαμηλότερον ἐπίπεδον τιμῶν. Ἡ μετάβασις ἀπὸ μιᾶς ἰσορροπίας εἰς τὴν ἐτέραν ἀπαιτεῖ χρόνον καὶ πιθανὸν νὰ ἐπιδείξη διακυμάνσεις καὶ ὀπισθοδρομήσεις.

Ἡ ἀνωτέρω κατασκευὴ ἀποτελεῖ τὸ «βασικὸν πρότυπον» καὶ χαρακτηρίζεται ὡς ἡ πρώτη προσέγγισις εἰς τὴν διατύπωσιν τῆς θεωρίας. Ὑποδεικνύει τὴν ὕπαρξιν συναρτησιακῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν μερῶν τῆς, εἶναι λογικῶς αὐτοσύστατος, προϋποθέτει οἰκονομικὴν ἀλλαγὴν, ἐκάστης περιόδου χωριζομένης ἀπὸ ἄλλας διὰ περιοχῶν ἰσορροπίας. Ἐκάστη περίοδος περικλείει δύο σαφῶς διακρινομένας φάσεις. Τὸ σύστημα ὑπὸ τὴν προώθησιν τῆς ἐπιχειρηματικῆς δραστηριότητος ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὴν κατάστασιν ἰσορροπίας. Τοιοῦτοτρόπως ἡ πρόοδος καταστρέφει τὴν σταθερότητα τοῦ οἰκονομικοῦ κόσμου. Ἡ πρόοδος λαμβάνει κυκλικὸν χαρακτήρα εἰς τὴν πορείαν τῆς. Πρόοδος καὶ διακυμάνσεις δὲν εἶναι δύο διαφορετικὰ πράγματα. Ἀλλὰ λόγῳ τοῦ ὅτι ἡ οἰκονομικὴ ζωὴ εὐρίσκεται εἰς κατάστασιν ἀδιαλείπτου ἐσωτερικῆς ἀλλαγῆς προξενεῖ τὰς διακυμάνσεις ⁽³⁾. Ἡ κυρία θέσις εἰς τὸ «βασικὸν πρότυπον» εἶναι ὅτι οἱ

1. «Neighborhood of equilibrium».

2. Συνάρτησιν παραγωγῆς ὀνομάζει ὁ Schumpeter τὴν ἔκφρασιν $P = f(a, b, c, \dots)$ ὅπου P εἶναι προϊόν, $(a, b, c, \dots)$ οἱ παραγωγικοὶ συντελεσταί, Business Cycles, ἔνθα ἀνωτέρω σελ. 38 ὑποσ. 1.

3. Ὁ καθηγητὴς κ. Ζολώτας, καθὼς καὶ οἱ περισσότεροι τῶν οἰκονομικῶν θεωρητικῶν, ἀναφέρεται εἰς τὰς κυκλικὰς διακυμάνσεις ὡς «τῆς σπουδαιοτέρας μορφῆς οἰκονομικῶν διακυμάνσεων». Ἡ διατύπωσις προϋποθέτει τὴν ὕπαρξιν «κύκλου» ἐξ ὠρισμένης αἰτίας. Ὁ Schumpeter ὁμιλεῖ περὶ «κύκλων» ἐκ τῆς αὐτῆς αἰτίας. Οἱ διάφοροι κύκλοι κατὰ τὸν Schumpeter ὀφεί-

οἱ ἐπιχειρηματικοὶ νεωτερισμοὶ εἶναι πράγματι τὸ ἐπικρατοῦν στοιχεῖον, ὑπεύθυνον διὰ τὰ παρατηρούμενα ἱστορικὰ καὶ στατιστικὰ φαινόμενα.

Ἡ ἀνωτέρω ἐκτεθεῖσα θεωρία δὲν παραλληλίζει τὰς φάσεις τοῦ κύκλου⁽¹⁾, δηλαδή τὴν περίοδον ἐκτελέσεως τῶν ἐπιχειρηματικῶν νεωτερισμῶν μὲ κατάστασιν κοινωνικῆς εὐημερίας ἢ τὴν περίοδον τῆς ὑφέσεως μὲ περίοδον κοινωνικῆς δυσπραγίας. Ἡ κοινὴ γνώμη συνήθως ἀποδέχεται τοιαύτην ἐρμηνείαν. Κατὰ τὴν ὑπὸ ἐξέτασιν θεωρίαν, εὐημερία ἀπέχει ἀπὸ τοῦ νὰ εἶναι συνώνυμος μὲ τὴν ἐκτέλεσιν ἐπιχειρηματικῶν νεωτερισμῶν. Περίοδοι οἰκονομικῆς δραστηριότητος εἶναι περίοδοι προσπαθείας καὶ θυσιῶν, ἐργασίας διὰ τὸ μέλλον, ἐνῶ τὸ ἀποτέλεσμα ἔρχεται ἀργότερα. Τοῦτο πραγματοποιεῖται ἀναφανισμένων συμπτωμάτων ὑφέσεως. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ὑφέσεως ὅχι μόνον ἐκδηλοῦνται τὰ ἀποτελέσματα προηγουμένως ἀναληφθέντων ἐπιχειρηματικῶν νεωτερισμῶν, ἀλλὰ ἐπίσης τὰ ἔμμεσα ἀποτελέσματα.

Τίποτε εἰς τὸ βασικὸν πρότυπον δὲν ἀποδεικνύει περιοδικότητα εἰς τὴν κυκλικὴν πορείαν τῆς οἰκονομικῆς ἐξελίξεως. Παρατηρεῖται πορεία ἢ ὁποία συστηματικῶς ἐπιδεικνύει ἐναλλασσομένους φάσεις εὐημερίας καὶ δυσπραγίας, μέσῳ τῆς λειτουργίας μηχανισμοῦ τεθέντος εἰς κίνησιν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ὠρισμένης αἰτίας. Ἡ διάρκεια θὰ ἐξαρτηθῇ ἐκ τῆς φύσεως τοῦ εἰδικοῦ ἐπιχειρηματικοῦ νεωτερισμοῦ. Ὁ παράγων οὗτος, καθὼς θὰ ἐκτεθῇ κατωτέρω, εἶναι ἡ βασικὴ αἰτία διὰ τὸ πολυάριθμον τῶν κυκλικῶν διακυμάνσεων.

Τὸ πρόβλημα τοῦτο θὰ ἐπανεξετασθῇ κατωτέρω.

2. Ἐὰν οἱ ἐπιχειρηματικοὶ νεωτερισμοὶ ἐνσωματωθοῦν εἰς νέα ἐργοσιτία, ἐπὶ παραδείγματι, τὸ ἀποτέλεσμα θὰ εἶναι αὐξήσις τῆς καταναλωτικῆς ἱκανότητος τοῦ κοινοῦ, ἀποτέλεσμα ἡυξημένων ἐσόδων τῶν συντελεστῶν τῆς παραγωγῆς λόγῳ ἡυξημένων δαπανῶν ἐκ μέρους τῶν ἐπιχειρηματιῶν οἱ ὅποιοι ἀναλαμβάνουν τὴν ἐκτέλεσιν τῶν παραγωγικῶν νεωτερισμῶν. Τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἐπιπροσθέτων δαπανῶν ἐκ μέρους ἀμφοτέρων, παραγωγῶν καὶ καταναλωτῶν, θὰ ἐπιδράσῃ ἐπὶ τοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος, «ἐπὶ τοῦ ὁποίου (αἱ τοι

λονται εἰς διάφορον ἔντασιν τῆς ἀρχικῆς καὶ μόνῃς αἰτίας, δηλαδή τῶν ἐπιχειρηματικῶν νεωτερισμῶν.

1. Θὰ μεταχειρισθῶ τοὺς ἐξῆς τεχνικοὺς ὅρους. Πρὸς ἀποφυγὴν παρερμηνείας παραθέτω ἀντιστοίχους ἀγγλικούς τῶν ὁποίων ἡ ἔννοια εἶναι μᾶλλον ἀναμφισβήτητος. Εὐημερία (Prosperity). Ὑφέσις (Recession). Δυσπραγία (Depression). Οἰκονομικὴ ἀνάρρωσις (Revival). Ἀνωσημεῖον καμπῆς (Upper turning point). Κάτωσημεῖον καμπῆς (Lower turning point).

αὐται δαπάναι) κατὰ πρῶτον ἐπενεργοῦν»⁽¹⁾. Τότε παλαιαὶ ἐπιχειρήσεις θὰ ἀντιδράσουν καὶ πολλαὶ ἐξ αὐτῶν θὰ ἐπιχειρήσουν κερδοσκοπικοὺς συνδυασμούς. Τοῦτο θὰ λάβῃ χώραν ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν «ὅτι τὸ ποσοστὸν ἀλλαγῆς τῶν κερδῶν ἄτινα πραγματοποιοῦνται, θὰ συνεχισθῇ ἀορίστως». Ἐὰν ὅμως ἡ προϋπόθεσις αὕτη δὲν πραγματοποιηθῇ, θὰ προκύψουν ζημίαι. Τοῦτο θὰ προκαλέσῃ διαταραχὰς εἰς τὰς ὁποίας ὁ Schumpeter δίδει τὸ ὄνομα «δευτερεύον κύμα». Τοῦτο θὰ ἐπηρεάσῃ τὰ ἀποτελέσματα τοῦ βασικοῦ προτύπου⁽²⁾. Ποσοτικῶς τὰ φαινόμενα τοῦ δευτερεύοντος κύματος εἶναι σπουδαιότερα καὶ εὐκολώτερα νὰ παρατηρηθοῦν ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ φαινόμενα τοῦ βασικοῦ προτύπου. Τοῦτο ἐξηγεῖ διατί ἡ συμβατικὴ ἀνάλυσις τῶν κυκλικῶν διακυμάνσεων ἔχει παραμελήσῃ τόσον πολὺ τὸ ζήτημα τῶν ἐπιχειρηματικῶν νεωτερισμῶν.

Ὁ λόγος διὰ τὸν ὁποῖον ἡ συμβατικὴ ἀνάλυσις συστηματικῶς παραβλέπει τοὺς ἐπιχειρηματικοὺς νεωτερισμοὺς ὡς αἰτίαν τῶν κυκλικῶν διακυμάνσεων εἶναι, ὡς παρατηρήθη, ὅτι ἀπὸ ποσοτικῆς πλευρᾶς τὰ φαινόμενα τοῦ δευτερεύοντος κύματος εἶναι σπουδαιότερα καὶ εὐκολώτερον νὰ παρατηρηθοῦν⁽³⁾. Ἐπιπροσθέτως «ἡ κατὰ κυκλικὸν ρυθμὸν συγκέντρωσις σφαλμάτων, ὑπεραιοδοξίας καὶ ἀπαιοδοξίας καὶ οὕτω καθεξῆς, δὲν χαρακτηρίζουν ἀναγκαίως τὸ βασικὸν πρότυπον ἂν καὶ δύνανται νὰ προξενηθοῦν ὑπὸ τῆς βασικῆς αἰτίας»⁽⁴⁾. Ὁ δρόμος πρὸς τὴν εὐημερίαν δημιουργεῖ προσδοκίας μετὰ τὸ καταναλωτῶν ὅτι τὰ πραγματικὰ εἰσοδήματα θὰ εἶναι πάντοτε ὅ,τι εἶναι ἢ θὰ αὐξηθοῦν περισσότερο. Βάσει τοιούτων ὑπολογισμῶν θὰ δανεισθοῦν περισσότερα διὰ καταναλωτικούς σκοπούς. Κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν λαμβάνει χώραν κεφαλαιοποιήσις προσωρινῶν εἰσοδημάτων τοῦ παρόντος καὶ φανταστικῶν εἰσοδημάτων τοῦ μέλλοντος, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ὁδηγεῖ εἰς ὑπερδανεισμόν. Ἐπακολουθοῦσα πτώσις τῶν τιμῶν καθιστᾷ ἐπισφαλεῖς τὰς προσωρινὰς καὶ ἀναμενόμενας ἀξίας καὶ δυνατόν νὰ προκαλέσῃ ἀναγκαστικὴν ρευστοποίησιν. Ἡ τοιαύτη κατάστασις φέρει κερδοσκοπικὸν χαρακτήρα εἰς μεγάλον βαθμόν. Ἡ πάροδος τοιούτου εἴδους εὐημερίας «ἐκτὸς τοῦ ὅτι ὁδηγεῖ εἰς ἐξαφανισμόν ἐπιχειρήσεων αἵτινες εἶναι πεπαλαιωμέναι... συνεπάγεται καὶ περίοδον ἀναπροσαρμογῆς τῶν τιμῶν, ποσοτήτων

1. Schumpeter : Business Cycles, ἐνθ' ἄνωτ., τόμος I, σελ. 145.

2. Ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 145.

3. Ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 146.

4. Ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 146.

καὶ ἀξιῶν τῆς νέας ἰσορροπίας» (1) Ἄλλὰ εἰς τὴν κατάστασιν αὐτὴν «ὑπάρχουν πολὺ περισσότερα στοιχεῖα πρὸς ρευστοποίησιν καὶ πρὸς ἀρμογὴν... θὰ ἐξελιχθοῦν ἀπρόσεκτοι, ἀπατηλαὶ ἢ ἄλλως ἀνεπιτυχεῖς ἐπιχειρήσεις αἱ ὁποῖαι δὲν δύνανται ν' ἀνθέξουν τὰς δοκιμασίας τῆς ὑφέσεως» (2). Ἀποτέλεσμα θὰ εἶναι ὅτι μέρος τοῦ συγκροτήματος τῆς πίστεως θὰ καταπέσῃ. «Παγιοποιήσις πίστεως, ἐλάττωσις καταθέσεων καὶ ὅλα τὰ ἐπακόλουθα θὰ ἐμφανισθοῦν ἐν εὐθέτῳ χρόνῳ. Ἀπαισιόδοξοι προσδοκίαι δυνατὸν, δι' ὠρισμένον χρονικὸν διάστημα, ν' ἀποκτήσουν αἰτιολογικὸν ρόλον» (3).

Προτοῦ ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν οἱ παράγοντες τοῦ δευτερεύοντος κύματος, εἵχομεν κυκλικὰς διακυμάνσεις μὲ δύο φάσεις μόνον, ἐν ἡμερίαν καὶ ὕφεσιν. Ὑπὸ τὴν πλείον τῶν φαινομένων τοῦ δευτερεύοντος κύματος καὶ τῶν ἀντιξόων ψυχολογικῶν προσδοκιῶν, ἡ πορεία τῆς ἐξελίξεως παρέρχεται τὴν περιοχὴν ἰσορροπίας πρὸς τὴν ὁποῖαν ὠδηγοῦσαν τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐπιχειρηματικῶν νεωτερισμῶν καὶ ὁδηγεῖ πρὸς νέαν φάσιν, μὴ ὑφισταμένην εἰς τὴν περιπτῶσιν τοῦ βασικοῦ προτύπου. Ἡ ἐν λόγῳ φάσις χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἀνώμαλον ρευστοποίησιν ὠθοῦσαν τὸ σύστημα πέραν καὶ κάτω τῆς περιοχῆς ἰσορροπίας τοῦ βασικοῦ προτύπου. Τοῦτο εἶναι σπουδαῖον. Ἐνῶ εἰς τὴν περίοδον τῆς ὑφέσεως (δευτέρα φάσις τῆς βασικῆς θεωρίας) ὁ ὅλος μηχανισμὸς ὠθεῖ τὸ σύστημα πρὸς κατάστασιν ἰσορροπίας, νέα διαταραχὴ παρουσιάζεται ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν δυνάμεων, ὑπευθύνων διὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ δευτερευόντος κύματος. Τὸ σύστημα ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὴν περιοχὴν ἰσορροπίας πρὸς τὴν ὁποῖαν κατηυθύνετο. Ἡ δημιουργουμένη νέα φάσις ἀποκαλεῖται ὑπὸ τοῦ Schumpeter δυσπραγία, ἀλλὰ ὅταν ἡ δυσπραγία ἔχει διαρκέσει ἀρκετὸν χρονικὸν διάστημα, τὸ σύστημα ἀρχίζει νὰ εὐρίσκη τὸν δρόμον τοῦ πρὸς νέαν περιοχὴν ἰσορροπίας. Τὸ τμήμα τοῦτο, ἀπὸ τοῦ κάτω σημείου καμπῆς μέχρι τῆς νέας περιοχῆς ἰσορροπίας ὀνομάζεται οἰκονομικὴ ἀνάρρωσις. Ἡ νέα περιοχὴ ἰσορροπίας δὲν θὰ εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἴδια μὲ ἐκείνην πρὸς τὴν ὁποῖαν τὸ σύστημα ἔτεινε κατὰ τὴν περίοδον τῆς ὑφέσεως. Ἡ δευτέρα θὰ εὐρίσκεται εἰς ὑψηλότερον σημεῖον «πρῶτον διότι ὁ ἀνώμαλος ρευστοποίησις καταστρέφει πολλὰς ἀξίας αἱ ὁποῖαι ἠδύναντο καὶ θὰ εἶχον ἐπιζῆσει ἄνευ αὐτῆς, καὶ οὕτω δημιουργεῖ κατάστασιν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον διαφορετικὴν ἐκείνης τὴν ὁποῖαν ἡ συνήθης ἐξέλιξις θὰ ἐδημιουργοῦσε. Δεύτερον, ἡ περίο-

1. Schumpeter, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 148.

2. Ἐνθ' ἄνωτ. σ. 148.

3. Ἐνθ' ἄνωτ. σ. 148.

δος δυσπραγίας καὶ ἡ διάρκεια τὴν ὅποیان τὸ σύστημα χρειάζεται νὰ ἐπιστρέψῃ ἐκ τῆς δυσπραγίας εἰς τὴν σχετικὴν ὁμαλότητα, ἀπαιτοῦν χρόνον... κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ χρονικοῦ τούτου διαστήματος τὰ δεδομένα ἀλλάζουν καὶ ὅ,τι θὰ ἦτο περιοχὴ ἰσορροπίας ὅταν ἡ δυσπραγία ἤρχισε δὲν εἶναι πλέον τοιαύτη ὅταν τελειώνει»⁽¹⁾. Ἐδῶ ὁ Schumpeter προσπαθεῖ νὰ ὑποδείξῃ τὴν νέαν περιοχὴν ἰσορροπίας, ἀφοῦ προηγουμένως τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐπιχειρηματικῶν νεωτερισμῶν καὶ τῶν δυνάμεων τοῦ δευτερεύοντος κύματος ἀνεπροσαρμοσθησαν. Προσπαθεῖ νὰ φθάσῃ εἰς τὴν περιοχὴν ἰσορροπίας πρῶτον, ἀφοῦ λαμβάνει ὑπ' ὄψιν τὰς κινήσεις τῶν δυνάμεων τοῦ βασικοῦ προτύπου, ἄλλων δυνάμεων μὴ ὑφισταμένων, δεύτερον, δεδομένου ὅτι ἡ κατάστασις αὕτη ἰσορροπίας δὲν δύναται νὰ παγιωθῇ λόγῳ τῆς ἐπιδράσεως τῶν δυνάμεων τοῦ δευτερεύοντος κύματος, διοβλέπει ἄλλην περιοχὴν ἰσορροπίας, τὸ ἀποτέλεσμα ἀλληλοεπιδράσεως: α) τῶν δυνάμεων τοῦ δευτερεύοντος κύματος, β) τῆς ἀντιδράσεως τοῦ συστήματος εἰς τὰς ἐν λόγῳ ἐπιδράσεις καὶ γ) τῶν ἀλλαγῶν αἱ ὁποῖαι λαμβάνουν χώραν κατὰ τὴν περίοδον ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ὑφέσεως μέχρι τοῦ τέλους τῆς οἰκονομικῆς ἀναρρώσεως. Ἡ θέσις τῆς νέας ἰσορροπίας ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ μεγέθους τῆς δυνάμεως τῶν παραγόντων οἵτινες ἐργάζονται κατὰ καὶ ὑπὲρ τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς ἰσορροπίας καὶ τοῦ μεγέθους τῶν μεταλλαγῶν αἵτινες ἔλαβον χώραν κατὰ τὴν ἀνωτέρω καθορισθεῖσαν περίοδον.

Ἔχομεν τώρα κύκλον τεσσάρων φάσεων. Ἀλλὰ ἐνῶ ὕφεις καὶ οἰκονομικὴ ἀνάρρωσις εἶναι ἀναγκαῖα τμήματα τῆς πορείας τῆς οἰκονομικῆς ἐξελιξεως ἡ δυσπραγία δὲν εἶναι. «Ἡ κυκλικὴ πορεία θὰ ἦτο πλήρης ἄνευ αὐτῆς»⁽²⁾.

Εὐθὺς ὥς τὸ σύστημα εἰσέλθῃ εἰς τὴν ἀρνητικὴν φάσιν, γέννᾶται τὸ ἐρώτημα: Σταματᾷ ἀφ' ἑαυτοῦ τὴν κάθοδον; στρέφει πρὸς τὴν θετικὴν φάσιν ἀφ' ἑαυτοῦ; Διὰ νὰ ἀπαντήσωμεν εἰς τὰ ἐρωτήματα πρέπει νὰ διακρίνωμεν μεταξὺ βιομηχανικῶν καὶ ἐμπορικῶν ἐπιχειρήσεων ἀφ' ἑνὸς καὶ κερδοσκοπικῶν ἀγορῶν ἀφ' ἑτέρου. «Ἡ πορεία τῶν δευτέρων δὲν ἀποκλείεται νὰ εἶναι βιαία (κυκλωνικὴ πορεία). Ὡς πρὸς τὴν βιομηχανίαν καὶ τὸ ἐμπόριον, ὅταν ἡ δυσπραγία σταματᾷ, περίοδος οἰκονομικῆς ἀναρρώσεως θὰ ἐπακολουθήσῃ κατ' ἀνάγκην διότι εἰς τὴν περίπτωσιν κύκλου τεσσάρων φάσεων τὰ ἄνω καὶ κάτω σημεῖα καμπῆς δὲν ἀποτελοῦν κατάστασιν ἰσορροπίας. Αἱ ἐπιχειρήσεις ὥς ἐκ τούτου δὲν εἶναι δυνατόν νὰ παραμείνουν ἀδρα-

1. Schumpeter, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 150.

2. Schumpeter, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 150.

νεῖς καὶ ἐπιπροσθέτως νὰ παραβλέψουν κέρδη ἢ νὰ ὑποστοῦν ζημίας. «Συνεπῶς τὸ πρόβλημά μας περιορίζεται εἰς τὸ ἐρώτημα κατὰ πόσον ἡ πορεία δυσπραγίας σταματᾷ ἀφ' ἐαυτῆς πρὸ τοῦ σημείου γενικῆς λιμοκτονίας» (¹).

«Εἰς τὸ ἐρώτημα αὐτὸ... δὲν ὑπάρχει γενικὴ ἀπάντησις», εἶναι δυνατόν νὰ ἔχωμεν «ἀντιδράσεις εἰς τὸ σύστημα, αἵτινες τείνουν νὰ σταματήσουν» τὴν πρὸς τὰ κάτω πορείαν ἢ εἶναι δυνατόν νὰ ἔχωμεν «βαθμιαίαν ἐλάττωσιν τῆς δυνάμεως τῶν ἐπενεργούντων συντελεστών», τῆς δυνάμεως ἐκάστου ἐξ αὐτῶν χωριστά, καθὼς τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐπιδράσεως τῶν ἐπεκτείνονται εἰς τοὺς κλάδους τοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος (²).

Εἶναι ἀληθές ὅτι αἱ ἐργασίαι χειροτερεύουν ταχέως εἰς τὴν πρὸς τὰ κάτω πορείαν ἀλλὰ ἡ χειροτέρευσις αὕτη «δὲν ὀφείλεται ἀπλῶς εἰς τὸ ὅτι ἡ κυκλωνικὴ πορεία αὐξάνεται εἰς δύναμιν ἀφ' ἐαυτῆς ἀλλὰ κυρίως διότι ἐνισχύεται ἔξωθεν, δηλαδὴ ἀπὸ χρεωκοπίας καὶ καταπτώσεις αἵτινες λαμβάνουν χώραν ἀνεξαρτήτως τῆς πορείας ταύτης» (³). Αὕξησις τοῦ συνόλου τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς πρὸς τὰ κάτω πορείας δὲν συγκρούεται μὲ τὸν ἐξασθενισμόν τῶν ἀτομικῶν ἐνεργειῶν τῶν διαφόρων παραγόντων, διότι ἐνῶ ἡ ἐπίδρασις τῶν παραγόντων ἀτομικῶς λαμβανομένων ἐξασθενεῖ τὸ σύνολον τῶν ἐπιδράσεων ὅλων τῶν παραγόντων ὁμοῦ, δυνατόν νὰ αὐξάνῃ διότι ὁ συνολικὸς τῶν ἀριθμὸς αὐξάνεται.

«Ἡ κυκλωνικὴ πορεία ἀποτελεῖ κίνησιν μακρὰν τῆς ἰσορροπίας. . τοῦτο προμηνύει ὅχι μόνον πραγματικὰς καὶ δυνητικὰς ζημίας ἀλλὰ ἐπίσης πραγματικὰ καὶ δυνητικὰ κέρδη... ὅχι μόνον προξενηθεῖσαν ἀνακοπὴν ἀλλὰ ἐπίσης ἐπέκτασιν» ἐργασιῶν. Ἡ τύχη τῆς κυκλωνικῆς πορείας θὰ ἐξαρτηθῇ ἐκ τοῦ καθαροῦ ἀποτελέσματος τῶν ὀπισθοδρομήσεων καὶ ἐπεκτάσεων.

Εἰς τὴν ἀνωτέρω ἀνάλυσιν ἡ φράσις «κυκλωνικὴ πορεία» δὲν εἶναι ταυτόσημος μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς δυσπραγίας. Ἡ δυσπραγία εἶναι μακροτέρας διαρκείας. Ἡ κυκλωνικὴ κατάστασις ἐξελίσσεται κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς δυσπραγίας καὶ κυρίως εἰς τὴν ἀρχήν. Οἰκονομικὴ ἀνάρρωσις ἀρχίζει ὅταν αἱ δυνάμεις αἱ ὁποῖαι ὥθοῦν τὸ σύστημα πρὸς τὰ κάτω δὲν εἶναι αἱ ἐπικρατοῦσαι.

Ἡ σταθερότης τοῦ εἰσοδήματος καὶ ὅχι παραγωγῆς ἀποτελεῖ σοβαρὸν λόγον διὰ νὰ πιστεύσωμεν ὅτι τὸ σύστημα θὰ ἀναρρώσῃ

1. Ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 153.

2. Schumpeter, ἔνθ' ἄνωτ. σελ. 153.

3. Ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 153.

ἀφ' ἑαυτοῦ ὑπὸ οἰασδῆποτε συνθήκας. Ἐπίσης χάρις εἰς τὴν ὕπαρξιν εἰσοδημάτων τὰ ὁποῖα δὲν ἐπηρεάζονται ἀπὸ τὴν δυσπραγίαν. Κυβερνητικὴ ἐπέμβασις δὲν ἀπορρίπτεται ἀπλῶς διότι «...δυσπραγαί θά εὔρουν φυσικὸν τέλος», τοιαύτη λογικὴ δὲν ἀποτελεῖ ἐπιχείρημα «διὰ νὰ ἐγκαταλείψωμεν τὰ πράγματα νὰ πάρουν τὸν δρόμον των»⁽¹⁾.

Πρέπει νὰ σημειωθῇ ἡ ἀναλογία τῆς θεωρίας τοῦ ἄνω πρὸς τὴν θεωρίαν τοῦ κάτω σημείου καμπῆς τοῦ συστήματος. Εἰς κύκλον τεσσάρων φάσεων (ὕφεις, δυσπραγία, οἰκονομικὴ ἀνάρρωσις, εὐημερία) ἡ διάκρισις τῶν τεσσάρων φάσεων «δὲν εἶναι ὑπόθεσις περιγραφικῆς εὐκολίας»⁽²⁾, ἐκάστη φάσις εἶναι διακεκριμένον σύνθετον φαινόμενον⁽³⁾, διακρινόμενον ὑπὸ ὁμάδος χαρακτηριστικῶν σημείων καὶ ἐπεξηγούμενον ὑπὸ τῶν διαφόρων δυνάμεων, αἱ ὁποῖαι ἐπικρατοῦν καὶ παράγουν τὸ ἐν λόγω χαρακτηριστικὸν φαινόμενον⁽⁴⁾. Αἱ δυνάμεις αὗται εἶναι ἐπιχειρηματικοὶ νεωτερισμοί, ἀνταπόκρισις τοῦ συστήματος εἰς τὴν ἐπιρροὴν τοῦ προϊόντος τοῦ νέου ἐπιχειρηματικοῦ ὀργανισμοῦ, ἡ ὁρμὴ ἀνωμάλου ρευστοποιήσεως, ἀνταπόκρισις τοῦ συστήματος εἰς μικροτέρας σημασίας ἀποκλίσεις ἀπὸ τῆς ἰσορροπίας.

Ὑφεις καὶ οἰκονομικὴ ἀνάρρωσις διαφέρουν ὥς πρὸς τὴν φύσιν τῶν ἀποκλίσεων ἐκ τῆς ἰσορροπίας, ἀρνητικῶν λόγω ρευστοποιήσεων κατὰ τὴν ὕφειν καὶ θετικῶν λόγω ἐπεκτάσεως κατὰ τὴν ἀνάρρωσιν. Ἀπὸ ἀπόψεως λειτουργίας τοῦ μηχανισμοῦ των ὅμως εἶναι παρόμοιαι⁽⁵⁾. Εὐημερία καὶ δυσπραγία ἀφ' ἑτέρου, διαφέρουν ὥς πρὸς τὴν φύσιν τῶν προωθήσεων, διαφέρουν ἐπίσης ὥς πρὸς τὴν φύσιν τῶν ἀποκλίσεων. Ἡ ὁμοιότης των ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι εἰς ἀμφοτέρων τὰς περιπτώσεις τὸ σύστημα μετατίθεται ἀπὸ καταστάσεως ἰσορροπίας εἰς τοιαύτην ἀνισορροπίας.

Δεδομένου ὅτι ἕκαστος κύκλος εἶναι ἀνεξάρτητος ἱστορικὴ ὄντοτης «δὲν εἴμεθα ἐλεύθεροι νὰ ἀριθμήσωμεν τοὺς κύκλους ἀπὸ οἰανδῆποτε φάσιν ἀρεσκόμεθα»⁽⁶⁾. Τοῦτο εἶναι πολὺ σπουδαῖον διότι διαφορετικὰ δημιουργοῦμεν συνθήκας αἰτιολογικῆς ἐξαρτήσεως καθὼς συμβαίνει εἰς πολλὰς τῶν «συμβατικῶν» θεωριῶν τῶν κυκλικῶν διακυμάνσεων. Πρέπει ν' ἀρχίσωμεν ἀπὸ τὴν περιοχὴν ἰσορροπίας ἢ

1. Schumpeter, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 154.

2. Ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 155.

3. Ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 156.

4. Ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 156.

5. Ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 156.

6. Schumpeter, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 156.

ὅποια προηγεῖται τῆς εὐημερίας καὶ νὰ τελειώσωμεν μὲ τὴν περιοχὴν ἰσορροπίας ἣτις ἀκολουθεῖ τὴν οἰκονομικὴν ἀνάρρωσιν»⁽¹⁾. Τὸ σπουδαῖον τοῦτο σημεῖον συνήθως παραβλέπεται καὶ διὰ τοῦτο διάφοροι συγγραφεῖς ἐπιμένουν «ὅτι ἐπιχειρηματικοὶ νεωτερισμοὶ δὲν ἔχουν καμμίαν σχέσιν μὲ τὴν ἑναρξιν περιόδου εὐημερίας ἂν καὶ δὲν παραβλέπουν τελείως τὴν δυνατότητα, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον οἱ περισσότεροι παραλείπουν... Τοιαύτη ἀνάλυσις ὀδηγεῖ εἰς *perpetuum mobile* ἐπεξηγήσεις, ἰδιαιτέρως νομισματικοῦ χαρακτήρος»⁽²⁾.

Ἔως ἐδῶ ὁ Schumpeter ἐβάσιζε τὴν ἐπιχειρηματολογίαν του εἰς τὴν προϋπόθεσιν «ὅτι ἡ κυκλικὴ διακύμανσις ἦτο ἡ πρώτη τοῦ εἴδους τῆς καὶ ὅχι μόνον ἤρχιζεν ἀπὸ περιοχὴν ἰσορροπίας ἀλλὰ ἐπίσης ἦτο τελείως ἀνεπηρέαστος ὑπὸ τῶν ἀποτελεσμάτων προηγουμένης ἐξελίξεως»⁽³⁾. Ἡ ὑπόθεσις αὕτη τῶρα ἐγκαταλείπεται, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον συνήθως παραβλέπεται ὑπὸ τῶν ἐξασκούντων κριτικὴν τῆς θεωρίας ὅταν ἀντικείμενον τῆς κριτικῆς εἶναι ἡ ὑπόθεσις τὴν ὁποίαν ὁ Schumpeter ἐγκαταλείπει.

Ἀναφορικῶς μὲ τὴν σχέσιν πίστεως καὶ ἐπιχειρηματικῶν νεωτερισμῶν, παρὰ τὴν ὕπαρξιν τῆς τοιαύτης σχέσεως, ἡ ὕπαρξις τῆς ἐπισκιάζεται καὶ μένει κανεὶς μὲ τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ὑπάρχει στενωτέρα σχέσις μὲ τὸν χρηματισμὸν τῶν ἐπιχειρήσεων. Πρέπει ὁμως νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν μας ὅτι «δημιουργία πίστεως ἔχει τὴν ἀρχὴν τῆς εἰς τὴν λογικὴν τῆς πηγῆς, τὸν χρηματισμὸν τῶν ἐπιχειρηματικῶν νεωτερισμῶν εἰς ὅλον τὸ σύστημα»⁽⁴⁾.

Ἡ προϋπόθεσις τῆς ὑπάρξεως συνθηκῶν συναγωνισμοῦ ἐπίσης ἐγκαταλείπεται διότι «ἡ ἐξέλιξις... εἶναι ἡ μεγαλυτέρα ἐπιρροὴ εἰς τὴν δημιουργίαν ἀτελειῶν», ἡ προϋπόθεσις τελείας ἰσορροπίας ἐπίσης ἐγκαταλείπεται. Τοῦτο ἀφήνει τὸν ἐρευνητὴν ἐλεύθερον καὶ «δίνει περισσότερον χῶρον διὰ τὴν ἐξάσκησιν ἀτομικῆς στρατηγικῆς»⁽⁵⁾.

Ἐ' Ατέλειαι, καταστάσεις συναγωνισμοῦ καὶ ἰσορροπίας, καθὼς καὶ ἐξωτερικαὶ διαταραχαί, πιθανὸν νὰ εἶναι ὑπεύθυνοι διὰ τὴν παρουσίαν ἀργούντων παραγωγικῶν συντελεστῶν ἀνεξαρτήτως τῆς κυκλικῆς πορείας τῆς ἐξελίξεως»⁽⁶⁾. Ὑποαπασχόλησις, τοιουτρόπως δημιουργηθεῖσα, δυνατόν νὰ διαρκέσῃ μακρότερον τῆς κυκλικῆς μο-

1. Ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 156.

2. Ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 157.

3. Ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 157.

4. Schumpeter, ἔνθ' ἄνωτ. σελ. 159

5. Ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 160.

6. Ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 161.

νάδος ἢ ὁποῖα τὴν ἐδημιούργησεν, συνεπῶς, «συμπεραίνουμεν ἀναγνωρίζοντες ὅτι κάθε κυκλικὴ διακύμανσις εἶναι κληρονόμος προηγουμένων κυκλικῶν διακυμάνσεων, ἐπίσης ὅτι ἡ πηγὴ αὕτη (ἀνεργίας) εἶναι δυνατόν νὰ συμβάλῃ εἰς τὸ σύνολον ἀνεργίας μὲ τὴν ὁποῖαν δεδομένη κυκλικὴ διακύμανσις ἀρχίζει... μέχρι σημείου εἰς τὸ ὁποῖον μέρος τῆς γενικῆς ἀνεργίας ὀφείλεται εἰς ἀτέλειαν συναγωνισμοῦ, Ἡ ὅλικὴ ἀπασχόλησις παύει νὰ εἶναι χαρακτηριστικὸν καταστάσεως ἰσορροπίας καὶ τούναντίον ἀποδεικνύει... κατάστασιν ἀνισορροπίας ὠρισμένου τύπου» (1).

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἡ κατὰ παράδοσιν θεωρία τῶν οἰκονομικῶν διακυμάνσεων θὰ ἐτελείωνε. Ἐπιπροσθέτως θὰ περιελάμβανε μόνον τὸ δεύτερον μέρος τοῦ παρόντος ἄρθρου. Διὰ τὸν Schumpeter ὅμως τὸ ἔργον εἶναι ἀκόμη ἀτελές. Προχωροῦμεν συνεπῶς εἰς τὴν ἀνάλυσιν τοῦ τρίτου μέρους τῆς θεωρίας του τὴν ὁποῖαν ἀποκαλεῖ «τρίτην προσέγγισιν».

3. Κάθε κυκλικὴ διακύμανσις εἰς τὴν θεώρητικὴν κατασκευὴν τοῦ Schumpeter—ἐκτὸς ἐκείνων αἱ ὁποῖαι ὀφείλονται εἰς ἐξωτερικὰς διαταραχὰς—εἶναι τοῦ ἰδίου τύπου πρὸς «ὅλας τὰς προηγουμένας καὶ ἐπομένας». Ἀλλὰ δέον νὰ παρατηρηθῇ ὅτι ἐνῶ ὅλοι οἱ κύκλοι ἔχουν τὴν αὐτὴν αἰτίαν, δὲν ὑπάρχει λόγος διατὶ νὰ μὴ παραδεχθῶμεν «ὅτι ἡ αἰτιολογικὴ βάσις δὲν δύναται νὰ εἶναι διαφόρου διαρκείας. Εἰς τὴν ἐξελικτικὴν πορείαν δὲν ἔχομεν μίαν ἀλλὰ πολλὰς κυκλικὰς διακυμάνσεις, εἰς τὴν πραγματικότητά ἀναριθμήτους. Τὸ πρόβλημα δὲν εἶναι πρόβλημα μελέτης «τοῦ κύκλου» (2) ἀλλὰ ἀπομονώσεως τῶν πολλῶν κυκλικῶν διακυμάνσεων καὶ μελέτης τῆς ἀλληλοἐπιδράσεώς των (3). Πολλαπλότης διακυμάνσεων ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι «αἱ περίοδοι ἀναπροσαρμογῆς καὶ ἀπορροφήσεως τῶν ἀνωμαλιῶν... δὲν θὰ εἶναι ἴσης διαρκείας δι' ὅλους τοὺς ἐπιχειρηματικοὺς νεωτερισμοὺς, οἱ ὁποῖοι τίθενται ἐκάστοτε εἰς ἐφαρμογὴν» (4).

Μελετῶντες τὴν φύσιν τῆς πολλαπλότητος τῶν κύκλων α) παρατηροῦμεν ὅτι «οὐδεμία μεταβολὴ θὰ εἶναι ἡ αὐτὴ πρὸς ὅτι θὰ ᾔτο ἐάν αἱ ἄλλαι κυκλικαὶ διακυμάνσεις δὲν ὑπῆρχον» (5). Ὁρισμένος βαθμὸς μετατοπίσεως τῶν ἄνω καὶ κάτω σημείων καμπῆς καθίσταται ἐμφανής. β) Ἐπιχειρηματικοὶ νεωτερισμοὶ ἀκολουθοῦντες προηγουμένους ἐπιτυ-

1. Ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 161.

2. Schumpeter, ἔνθ' ἄνωτ. σελ. 163.

3. Ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 163.

4. Ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 167.

5. Ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 167.

χεῖς τοιούτους εἶναι φυσικὸν νὰ ἐμφανισθοῦν εἰς τὴν περιοχὴν τῶν προηγουμένων. Μεγάλῃς ὀλκῇς ἐπιχειρηματικοὶ νεωτερισμοὶ ἐκτελοῦνται κατὰ τμήματα, «ἕκαστον τμήμα ἀποτελεῖ κύκλοι» ἀλλὰ οἱ κύκλοι οὗτοι τείνουν «νὰ συσσωματωθοῦν εἰς μεγαλυτέραν μονάδα, ἣτις θὰ διακρίνεται ὡς ἱστορικὴ ὄντοτης»⁽¹⁾. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν—(α) ἀνωτέρω—ἔχομεν ἀνεξαρτήτους ὀντότητας προκληθείσας ὑπὸ ἐπιχειρηματικῶν νεωτερισμῶν διαφόρου ἐντάσεως. Εἰς τὴν περίπτωσιν (β) ἔχομεν ἐξαρτωμένους κύκλους οἱ ὁποῖον ἔχουν τὴν ἀρχὴν τῶν καὶ ὀφείλουν τὴν ὑπαρξίν των εἰς τὴν μερικὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἰδίου μεγάλου ἐπιχειρηματικοῦ νεωτερισμοῦ. γ) Σειρὰ ἀλλεπαλήλων κύκλων παρομοίων πρὸς εἴτε (α) εἴτε (β) «δυνατὸν νὰ εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα πορείας ἢ ὁποῖα ἔχει ἀποτελέσματα ἄλλα ἐκείνων τὰ ὁποῖα ἐμφανίζονται εἰς τὰς κυκλικὰς διακυμάνσεις καθ' ἑαυτάς... Πάλιν τὸ εἶδος τοῦτο τοῦ κύκλου, ἐὰν δύναται νὰ ὀνομασθῇ κύκλος..., εἶναι τελείως διακριτέον ἀπὸ εἴτε τὴν πρώτην εἴτε τὴν δευτέραν περίπτωσιν» καὶ εἶναι γνωστὸν ὡς κυκλικὴ διακύμανσις μακρᾶς διαρκείας⁽²⁾. Εἶναι διαφορετικὸν ἀπὸ τὴν περίπτωσιν (α) διότι «δὲν εἶναι δυνατὸν ν' ἀποδοθῇ εἰς εἰδικὸν τύπον ἐπιχειρηματικοῦ νεωτερισμοῦ... ἀλλὰ εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα ὅλων τῶν βιομηχανικῶν καὶ ἐμπορικῶν ἐνεργειῶν τῆς ἐποχῆς αὐτῆς»⁽³⁾.

Ὁ μέγας ἀριθμὸς κυκλικῶν διακυμάνσεων δὲν εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα στατιστικῆς ἀναλύσεως ἀλλὰ πραγματικῶν γεγονότων ὑπευθύνων διὰ τὴν δημιουργίαν των. Ἡ προσέγγις τοῦ προβλήματος ὡς προβλήματος κυκλικῆς διακυμάνσεως, ἡδύνατο νὰ εἶναι ἐξ ἴσου λογικὴ ὡς ἡ τοῦ προβλήματος, πέντε τοιούτων, περισσοτέρων, ἢ ὀλιγωτέρων. Τὸ σύστημα τῶν τριῶν κύκλων ἐξελέγη λόγῳ τῆς καταλληλότητός του δικαιολογουμένης ὑπὸ τῶν ἀκολουθῶν γεγονότων : α) «Ὅλαι αἱ αἰτίαι διὰ τὴν πολλαπλότητα τῶν κυκλικῶν διακυμάνσεων καὶ ὅχι περισσότεραι, ἔχουν τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐμφανισθοῦν»⁽⁴⁾. β) «Διὰ νὰ ἀντιπροσωπεύωνται ὅλαι αἱ οἰκογένειαι τῶν μακρᾶς, μέσης καὶ βραχείας διαρκείας κυκλικῶν διακυμάνσεων»⁽⁵⁾. «Ἡ ἐκλογὴ ἔπρεπε νὰ εἶναι τοιαύτη ὥστε ἕκαστος κύκλος νὰ ἔχῃ ὠρισμένην ἱστορικὴν καὶ στατιστικὴν σημασίαν»⁽⁶⁾. Τὸ ὑπὸ τῆς

1. Ἐνθ' ἀνωτ. σελ. 168.

2. Schumpeter, Ἐνθ' ἀνωτ. σελ. 168.

3. Ἐνθ' ἀνωτ. σελ. 168.

4. Ἐνθ' ἀνωτ. σ. 170.

5. Ἐνθ' ἀνωτ. σελ. 170.

6. Ἐνθ' ἀνωτ. σελ. 170.

πολλαπλότητος τῶν κύκλων δημιουργηθὲν πρόβλημα εἶναι πρόβλημα ἐπεμβάσεως καὶ ὄχι διαφόρου αἰτίας. Ἡ αἰτία εἶναι ἡ ἰδία δι' ὅλους. Διὰ τῆς ἐκλογῆς τῶν τριῶν κύκλων ἔχομεν «ἀντιπροσώπευσιν τῆς εἰς τὴν πραγματικότητα ἀναριθμήτου πολλαπλότητος ὑπὸ τριῶν ὁμάδων κύκλων. .» (¹).

Εἰς τὰς διαφόρους ὁμάδας τῶν κυκλικῶν διακυμάνσεων, αἱ μονάδες τῆς μιᾶς δὲν δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ἀνεξάρτητοι τῶν μονάδων τῆς ἄλλης. Τοῦτο δημιουργεῖ δυσκολίας εἰς τὴν «ἀνάλυσιν διὰ στατιστικῶν μεθόδων» (²). Ἐξ αἰτίας, ἐπὶ παραδείγματι, τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν κυκλικῶν διακυμάνσεων μακρᾶς διαρκείας, ἡ ἀνάπτυξις ἐπιχειρηματικῶν νεωτερισμῶν δὲν ἀρχίζει ἀπὸ περιοχᾶς ἰσορροπίας μόνον. Ἐνα ἐπὶ πλεόν σημεῖον. Δὲν ὑπάρχει «αἰτιολογικὴ δικαιολογία διὰ τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ὁ ἀριθμὸς κύκλων μικροτέρας διαρκείας (περιεχομένων εἰς κύκλους μεγαλυτέρας διαρκείας) πρέπει νὰ εἶναι πάντοτε ὁ ἴδιος» (³).

4. Ὁ Schumpeter ἕως ἐδῶ, μᾶς ἔχει παρουσιάσει ἓν σύστημα κυκλικῶν διακυμάνσεων, τὸν μηχανισμόν των καὶ τὰς αἰτίας των. Παρατηρεῖ ὅμως ὅτι ὑπάρχουν «πολλοὶ ἄλλοι κυκλικοὶ διακυμάνσεις» (⁴). Ἡ οἰκονομικὴ πορεία εἶναι ἀπείρως περίπλοκος, «σύνθεσις πολλῶν ταυτοχρόνων κυκλικῶν διακυμάνσεων διαφόρου φύσεως, τελείως ξεχωριστῆς ἀπὸ τὸ σύστημα τὸ ὁποῖον μᾶς ἐνδιαφέρει» (⁵).

Αἱ κυκλικοὶ διακυμάνσεις «εἰς τὴν πραγματικότητα δὲν εἶναι κυματοειδεῖς διακυμάνσεις. Εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα πορείας ἡ ὁποία... προξενεῖ ἀνόδους καὶ καθόδους... ὄχι ἀναλόγους πρὸς τὰς κινήσεις ἡλεκτρικοῦ σύρματος... διότι ὀφείλονται εἰς τὴν διακοπτομένην ἐνέργειαν τῆς δυνάμεως τῶν ἐπιχειρηματικῶν νεωτερισμῶν διὰ τῶν ὁποίων ἡ ἐνέργεια τῆς ἰσορροπούσης δυνάμεως ἐκάστοτε ἀσκεῖται» (⁶). Ἄλλοι ὅμως διακυμάνσεις τοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος ἔχουν φυσικὴν ἀναλογίαν πρὸς τὰς διακυμάνσεις τῶν κυμάτων. Αὗται εἶναι α) Διακυμάνσεις ὀφειλόμεναι εἰς ἐξωτερικοὺς παράγοντας ὅπως ἡ μετάβασις ἀπὸ καταστάσεως εἰρήνης εἰς ἐμπόλεμον κατάστασιν καὶ τὸ ἀντίθετον. β) Διακυμάνσεις εἰς τὴν παραγωγὴν χρυσοῦ. γ) Ὁ κύκλος συγκομιδῆς. δ) Τυχαία μεταβολὴ τοῦ ἀγροτικοῦ τμήματος τῆς οἰκο-

1. Ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 172.

2. Ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 172.

3. Ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 173.

4. Ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 175.

5. Ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 175.

6. Ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 175.

νομίας. ε) Ἀποταμιεύσεις δύνανται νὰ δώσουν οἰκονομικὸν παράδειγμα. «Οἰκονομικαὶ διακυμάνσεις τοιοῦτου εἴδους ἀποτελοῦν διακεκριμένην τάξιν... θ' ἀναφερώμεθα εἰς αὐτὰς ὡς εἰς διακυμάνσεις ἀναπροσαρμογῆς ἢ διακυμάνσεις παρομοίας πρὸς τὰς τοῦ ἐκκρεμοῦς».

Κατὰ τὸν Slutsky «μεγάλος ἀριθμὸς μικρῶν τυχαίων διακυμάνσεων ἐπιδρᾷ κατὰ τοιοῦτον τρόπον ἐπὶ τῆς οἰκονομικῆς διαδικασίας ὥστε νὰ προξενῇ κυματοειδεῖς διακυμάνσεις», ἀλλὰ ἡ περίπτωσις αὕτη δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ληφθῇ σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν ἄνευ προηγουμένης ἐξετάσεως τῆς οἰκονομικῆς ἱστορίας ἐκάστης περιπτώσεως. Εἰς κυκλικὰς διακυμάνσεις τοιαύτης φύσεως ἡ ἰσορροπία εὐρίσκεται «*par tâtonnement*» καθὼς θέτει τὸ πρόβλημα ὁ Walras.

5. Τὰ ἀνωτέρω, νομίζω, παρουσιάζουν τὰ βασικὰ σημεῖα τῆς θεωρίας τῶν οἰκονομικῶν κυκλικῶν διακυμάνσεων τοῦ Schumpeter, ὁ ὅποιος, δέον νὰ τονισθῇ, δὲν ἀπορρίπτει τὴν ἐργασίαν ἄλλων θεωρητικῶν. Ἀπλῶς παρατηρεῖ ὅτι οὗτοι δὲν ἀρχίζουν ἀπὸ τὴν ἀρχήν. Ἀρχίζουν ἀπὸ ὅ,τι ἐκεῖνος ὀνομάζει τὸ δευτερευόν κύμα. Τοῦτο ἀποτελεῖ ἀτελῆ μελέτην τοῦ προβλήματος, διότι αὕτη ὄχι μόνον δὲν ἀποδεικνύει τὴν αἰτίαν τῶν διακυμάνσεων, ἀλλὰ ἀποτυγχάνουσα ν' ἀνεύρῃ τὴν αἰτίαν περιγράφει φαινόμενα τὰ ὁποῖα δὲν ἀντιπροσωπεύουν τὴν πορείαν τῆς οἰκονομικῆς μεταβολῆς.

Σκοπὸς μου τώρα εἶναι νὰ παρουσιάσω τὴν ἐκ μέρους ὠρισμένων θεωρητικῶν ἀντίδρασιν εἰς τὸ οἰκοδόμημα τοῦ Schumpeter. Θὰ προβῶ κατ' ἀρχὴν εἰς τὴν ἔκθεσιν τῆς θεωρίας τοῦ καθηγητοῦ J. W. Angell.

III. Ὁ δυναμικὸς χαρακτὴρ τῆς θεωρίας

1. Οἰκονομικοὶ κύκλοι εἶναι αὐτοὶ ἐπαναλαμβανόμεναι διακυμάνσεις τῆς γενικῆς δραστηριότητος. Ἀλλαγαὶ εἰς τὴν γενικὴν δραστηριότητα «προξενούμεναι διὰ μεταβολῶν εἰς τοὺς ἐξωγενεῖς παράγοντας δὲν εἶναι... μέρος τῶν οἰκονομικῶν διακυμάνσεων» (1).

Διὰ βραχέα χρονικὰ διαστήματα ὁ Angell ἐξετάζει βραχυχρόνιους διακυμάνσεις—ἀλλαγαὶ προσδοκιῶν καθορίζουν ἀλλαγὰς εἰσοδήματος. Σταθερότης προσδοκιῶν θὰ ὀδηγήσῃ εἰς σταθεροποίησιν τῆς «ὀλικῆς ἐπενδύσεως» καταναλώσεως καὶ χρηματικοῦ εἰσοδήματος. Διὰ τὸ σταθερὸν ἐπίπεδον προσδοκιῶν θὰ ἔχωμεν «σταθεράν

1. Investment and Business Cycles, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 67 ὑπόσημ. 1.

ισορροπίαν ἀξιών». Τοιαύτη σταθερότης ὅμως εἶναι ἀδύνατος, διότι ἐπένδυσις, κατανάλωσις καὶ εἰσόδημα, ὅλα κυμαίνονται ἀκαταπαύστως «σχηματίζοντα μὲ τὰς διακυμάνσεις των τὴν οὕτως ἀποκαλουμένην κυκλικὴν διακύμανσιν» (1).

Ἐρωτᾶται ὅμως, τί προξενεῖ τὴν ἀλλαγὴν προσδοκιῶν; α) Ἡ κατάστασις τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος εἰς τὸ παρελθὸν ἐπηρεάζει τὰς σκέψεις τοῦ λαοῦ «περὶ τῶν μελλοντικῶν προσδοκιῶν σχετικῶν μὲ τὴν γενικὴν οἰκονομικὴν δραστηριότητα» (2). β) Τὰ ἀποτελέσματα παρελθούσης δράσεως καὶ μελλοντικαὶ προσδοκίαι περὶ τῆς ἐπιδράσεως ἐξωτερικῶν γεγονότων. Ὅταν ὅμως φθάνωμεν εἰς τὸ σημεῖον νὰ ἀποδεχθῶμεν τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλη ὁμάδα ἐξωγενῶν παραγόντων ὥς αἰτίαν καὶ βάσιν διὰ τὴν ἐξήγησιν τῶν οἰκονομικῶν διακυμάνσεων, ὁ Angell ἀποφεύγει τὴν συζήτησιν πρῶτον, διότι αἱ διακυμάνσεις δεικνύουν περιοδικότητα μὴ ἀνταποκρινομένην εἰς τὴν περιοδικότητα ἐξωτερικῶν παραγόντων, δεύτερον, τοιοῦτοι παράγοντες δύνανται νὰ χρησιμοποιηθοῦν μόνον «ὡς ἐπεξηγήσεις μηχανισμοῦ ὑπευθύνου διὰ τὴν ἑναρξιν τῶν κυκλικῶν διακυμάνσεων» (3).

Γενικὴ οἰκονομικὴ δραστηριότης συνεπῶς ὑπόκειται εἰς διακυμάνσεις προξενουμένας κυρίως ἀπὸ ἐνδογενεῖς δυνάμεις. Αἱ δυνάμεις αὗται ἔχουν τὴν ἀρχὴν των «εἰς προηγουμένην φάσιν τῆς γενικῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος». Ἐὰν λοιπὸν τὸ παρελθὸν εἶναι ὑπεύθυνον, ἔπεται ὅτι «οἰκονομικαὶ διακυμάνσεις αὗται καθ' ἑαυτάς, εἶναι κυρίως αὐτὸ μεταβαλλόμεναι πορεῖαι» (4). Εἰς τὴν ἀνάλυσιν του ὁ Angell προϋποθέτει ὅτι ἐξωγενεῖς παράγοντες εἶναι οὐδέτεροι, ἀδιάφορον πῶς οἱ παράγοντες οὗτοι ἐξουδετεροῦνται.

Τῶν ἐξωγενῶν παραγόντων παραμενόντων σταθερῶν «ἀλλαγαὶ εἰς προσδοκίας καθορίζουν ἀλλαγὰς εἰς ἐπενδύσεις... καὶ ἐντεῦθεν εἰς τὸ ἐθνικὸν χρηματικὸν εἰσόδημα» (5). Ἀλλὰ αἱ ἀλλαγαὶ τῶν προσδοκιῶν καθορίζονται ὑπὸ «προηγουμένης ἱστορίας τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος, εἰδικῶς εἰς τὸ ἐγγὺς παρελθόν» (6). Ὅταν ἀρχίζῃ ἡ ἐπέκτασις «ἐνθαρρύνει πιθανοὺς ἐπενδυτὰς νὰ ἀναλάβουν νέας ἐπενδύσεις ἢ νὰ ἐπεκτείνουν παλαιὰς ὑποχρεώσεις» (7). Εἰς τὸ ἄνω

1. Angell, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 67.

2. Ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 68.

3. Ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 69.

4. Ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 69.

5. Angell, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 71.

6. Ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 71.

7. Ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 71.

σημεῖον καμπῆς προσδοκίαι κερδῶν ἐξαφανίζονται, ὕψεις κάμνει τὴν ἐμφάνισιν τῆς καὶ οὕτω καθ' ἐξῆς ἡ διακύμανσις προχωρεῖ εἰς τὸν αὐτο - ἐπαναλαμβανόμενον δρόμον τῆς. Διὰ λόγους διευκολύνσεως στατιστικῆς μετρήσεως ὁ Angell ἀντικαθιστᾷ τὴν φράσιν «γενικὴ οἰκονομικὴ δραστηριότης» μὲ τὴν φράσιν «ἐθνικὸν χρηματικὸν εἰσόδημα» καὶ παρατηρεῖ ὅτι ἀλλαγαὶ εἰς τὸ ἐθνικὸν χρηματικὸν εἰσόδημα θεωροῦνται «αἱ καθοριστικαὶ δυνάμεις... ἀλλαγῆς εἰς γενικὰς οἰκονομικὰς προσδοκίας» (1).

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον σχηματίζεται κλειστὴ ἄλυσσος «ἣτις μεταβάλλεται εἰς λογικὸν κύκλον ἐκτὸς ἐὰν αἱ διάφοροι μεταβολαὶ χρονολογηθοῦν. Εἰς τὴν ἐν λόγῳ κλειστὴν ἄλυσσον «εὐρίσκομεν τὸ κλειδί διὰ τὴν ἐσωτερικὴν δυναμικότητα τῆς αὐτο - μεταβαλλομένης κυκλικῆς διακυμάνσεως» (2).

Προϋπόθεσις εὐθυγραμμίας εἰς τὰς σχέσεις μεταξὺ προσδοκιῶν καὶ εἰσοδήματος δὲν δύναται νὰ σταθῇ λόγῳ ἀνωμάτων μεταβολῶν εἰς τὰς ἐπενδύσεις αἱ ὁποῖαι κατ' ἀρχὰς αὐξάνουν ταχέως, ἀκολούθως καθίστανται σταθεραὶ καὶ τέλος αὐξάνουν κατὰ φθίνον ποσοστόν. Ἡ προϋποτεθεῖσα συνέπεια σχέσεων δὲν εἶναι συνεπὴς «μὲ τὰ δεδομένα τῆς παρατηρήσεως, τὰ ὁποῖα δείχνουν ἀκαταπαύστους εὐρείας διακυμάνσεις εἰς ἀμφότερα, εἰσόδημα καὶ ἐπενδύσεις» (3).

Εἰς τὴν προσπάθειάν του νὰ ἐξηγήσῃ τὰς σχέσεις μεταξὺ προσδοκιῶν - εἰσοδήματος - ἐπενδύσεων, ὁ Angell παρατηρεῖ ὅτι ἐν ἀπουσίᾳ παρεμβαισμοῦ, πρῶτον, ἀναζωογόνησις νέων ἐπενδύσεων εἰς μικρὰν κλίμακα λαμβάνει χώραν. Ἀποφάσεις διὰ τοιαύτην ἐνέργειαν ἐλήφθησαν πολλὰς ἑβδομάδας καὶ μῆνας προηγουμένως. «Δηλαδή, προσδοκίαι ἐβελτιώθησαν εἰς περίοδον κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ ἐθνικὸν εἰσόδημα ἦτο χαμηλὸν καὶ πιθανὸν ἐξηκολούθει νὰ ἐλαττοῦται... Μὲ τὴν πρόοδον τῆς οἰκονομικῆς ἀναρρώσεως καὶ τὴν ἐπερχομένην εὐημερίαν, ἐπένδυσις καὶ εἰσόδημα, ἀμφότερα αὐξάνονται μὲ σχετικὴν σταθερότητα. Τὸ ἴδιον πρέπει νὰ λάβῃ χώραν μὲ τὰς προσδοκίας. Τέλος καθὼς τὸ ἄνω σημεῖον καμπῆς πλησιάζει, ἐπένδυσις καὶ εἰσόδημα ἀρχίζουν νὰ ἐλαττοῦνται....» (4).

Δεδομένου ὅτι ὑπάρχει χρονικὸς χωρισμὸς μεταξὺ προσδοκιῶν καὶ εἰσοδήματος, ἀλλαγαὶ προσδοκιῶν προηγούμεναι ἀλλαγῶν εἰσο-

1. Ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 72.

2. Ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 73.

3. Ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 75.

4. Angell, Ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 75.

δήματος, «αἱ προσδοκίαι δὲν δύνανται νὰ ἐξαρτῶνται εὐθυγράμμως ἐκ τοῦ ἀπολύτου μεγέθους τοῦ εἰσοδήματος» (1). Μέσῳ προσδοκιῶν, ἐνῶ τὸ εἰσόδημα ἐξακολουθεῖ νὰ ἐλαττωθῇ ἢ νὰ αὐξάνῃ, αἱ ἐπενδύσεις θὰ ἐπεκταθοῦν ἢ ἐλαττωθοῦν ἀντιστοίχως καὶ οὕτω θὰ ἐπιταχύνουν τὴν οἰκονομικὴν ἀνάρρῳσιν ἢ ὕφεσιν. Τοιοῦτοτρόπως γίνεται φανερόν ὅτι προσδοκίαι ἐξαρτῶνται ἀπὸ προηγούμενον εἰσόδημα».

«Ἡ ὑπόθεσις αὕτη ὥς πρὸς τὴν φύσιν τῆς σχέσεως μεταξὺ προσδοκιῶν καὶ εἰσοδήματος συμφωνεῖ πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῶν παρατηρηθέντων στοιχείων διότι εἶναι... συνεπὴς μὲ τὴν ὑπαρξιν ἀπεριορίστου σειρᾶς κυκλικῶν διακυμάνσεων τῆς γενικῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος» (2).

Τοιοῦτοτρόπως ὁ αὐτομεταβαλλόμενος κύκλος ἐρμηνεύεται μὲ τὴν διαβεβαίωσιν α) ὅτι ἀλλαγαὶ εἰς προσδοκίας θὰ δημιουργήσουν ἀλλαγὰς πρὸς τὴν ἰδίαν κατεύθυνσιν εἰς τὸ σύνολον τρεχουσῶν δαπανῶν, καταναλώσεως καὶ νέων ἐπενδύσεων. β) Τοῦτο θὰ ὀδηγήσῃ εἰς αὐξήσιν τοῦ τρέχοντος εἰσοδήματος. γ) Ἀλλαγαὶ εἰσοδήματος, καὶ ἐνῶ τὸ εἰσόδημα κινεῖται πρὸς μίαν κατεύθυνσιν, θὰ προκαλέσουν ἀλλαγὰς προσδοκιῶν πρὸς τὴν ἀντίθετον κατεύθυνσιν.

2. Ὁ μ η χ α ν ῖ σ μ ο ς τ ῆ ς θ ε ω ρ ί α ς.— Μέχρι τοῦ σημείου τούτου ἡ συζήτησις διεξάγεται μὲ τὴν προϋπόθεσιν ὅτι ἀναφερόμεθα εἰς τὴν οἰκονομίαν ὥς σύνολον καὶ ὑπὸ τὴν ἐπιπρόσθετον προϋπόθεσιν ὅτι ἐξωτερικοὶ παράγοντες ἐξουδετεροῦνται, ἡ Κυβέρνησις ἢ ἄλλη νομισματικὴ ἐξουσία δὲν ἐπεμβαίνει καὶ ὅτι ἡ προσφορὰ χρήματος «δὲν δύνανται νὰ αὐξηθῇ ἀπεριορίστως».

Μὲ τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ὑπάρχουν ἀρκεταὶ εὐκαιρίαι ἐπενδύσεως, αἱ προσδοκίαι ἔχουν μεγαλώσει καὶ ἐπιδιορθώσεις καὶ ἀντικαταστάσεις ἀναβληθεῖσαι κατὰ τὴν περίοδον τῆς δυσπραγίας ἀρχίζουν νὰ πραγματοποιοῦνται (3). Λόγῳ ἐπιπροσθέτων παραγγελιῶν τὸ ἐθνικὸν χρηματικὸν εἰσόδημα αὐξάνεται, προσδοκίαι εἰς τὴν κοινωνίαν ὥς σύνολον αὐξάνονται καθὼς καὶ τὸ ἐθνικὸν χρηματικὸν εἰσόδημα. Ἐπιπροσθέτως αὐξήσις τῆς παραγωγικῆς ἰκανότητος δὲν θὰ κάμῃ τὴν ἐμφάνισιν τῆς εἰς τὰ πρῶτα στάδια (4). Αἱ δαπάναι αὐξάνουν περαιτέρω τὰς προσδοκίας τῶν παραγωγῶν καὶ τῶν ἐπενδυτῶν καὶ τοὺς ὥθοῦν πρὸς δαπάνας. Τοῦτο θὰ ὀδηγήσῃ εἰς τὴν δαπάνην περισσοτέρων κε-

1. Ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 75—76.

2. Ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 77.

3. Angell, Ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 87.

4. Ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 92.

φαλαίων διὰ κατανάλωσιν καὶ ἐπένδυσιν. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐξακολουθεῖ ἡ διαδικασία. Ἐν πάσῃ ὁμῶς περιπτώσει ἐν χρονικὸν διάστημα παρέρχεται μεταξὺ τῶν ἐνεργειῶν τῶν διαφόρων ἐπιχειρήσεων. Διὰ τοῦτο ἡ ὅλη πορεία δὲν παρίσταται ὑπὸ καθέτου γραμμῆς ἀλλὰ ὑπὸ καμπύλης.

Τὰ στάδια τῆς εἶναι προσδοκίαι, ἐπενδύσεις, κατανάλωσις, εἰσόδημα καὶ πάλιν προσδοκίαι. Διὰ τὴν ἐξακολουθήσιν τῆς πορείας ἐπεκτάσεως ἀπαιτοῦνται τὰ ἀκόλουθα: πρῶτον, αὔξεις προσδοκιῶν ἐκ μέρους τῆς αὐτῆς ἢ ἄλλων ἐπιχειρήσεων, δεύτερον, τὸ σύνολον τῶν νέων δαπανῶν πρέπει ν' αὐξάνεται, τρίτον τὸ ἀπόθεμα τοῦ ἐνεργοῦ χρήματος πρέπει ν' αὐξάνεται⁽¹⁾. Καταναλωτικαὶ δαπάναι ἔχουν τὸ ἴδιον ἀποτέλεσμα ἐπὶ τοῦ εἰσοδήματος. Ἡ βασικὴ προϋπόθεσις διὰ τὴν συνέχισιν τῆς αὐτο-ἐπαναλαμβανομένης γενικῆς ἐπεκτάσεως εἶναι «συνεχιζόμεναι αὐξήσεις εἰς τὸ σύνολον τῶν τρεχουσῶν δαπανῶν»⁽²⁾.

Ἡ πρὸς τὰ κάτω πορεία ἀρχίζει ὅταν «τὸ ἐθνικὸν εἰσόδημα αὐξάνεται κατὰ ἐλαττούμενον ποσοστὸν. Προσδοκίαι ἀρχίζουν νὰ πίπτουν». Ἀκολουθεῖ ἐλάττωσις τρεχούσης νέας ἐπενδύσεως. Μετὰ παρέλευσιν χρονικοῦ διαστήματος τὸ εἰσόδημα σταματᾷ αὐξανόμενον καὶ ἀρχίζει νὰ ἐλαττοῦται: «ὕφεις εἶναι ἤδη καθ' ὁδόν»⁽³⁾. Ἐπιβράδυνσις περαιτέρω ἐπεκτάσεως ὀφείλεται πρῶτον, εἰς ἀλλαγὰς τῶν ποσοστῶν μεταξὺ τρέχοντος κόστους καὶ τρεχουσῶν τιμῶν, δεύτερον, εἰς ἐπενδύσεις αἱ ὁποῖαι φθάνουν τὸ σημεῖον κορεσμοῦ καὶ ὅταν ἀκόμη ἡ σχέσις τῆς προηγουμένης περιπτώσεως παραμένει ἀμετάβλητος. Ὁ παράγων τοῦ κορεσμοῦ «εἶναι ἀνεξάρτητος ἀλλαγῶν τοῦ ἐθνικοῦ μέσου ὁρου τῶν προσδοκιῶν»⁽⁴⁾. Τρίτον, ἀναπόφευκτος ἐπιβράδυνσις ἐπεκτάσεως ὁδηγεῖ εἰς ἀναπόφευκτον ὕφεισιν λόγῳ καθυστερήσεως τῆς καταναλώσεως ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ ηὔξημένον εἰσόδημα. Τὸ πλεόνασμα εἰσοδήματος δὲν δύναται νὰ ἐξακολουθῇ ἐπενδύμενον. Τέταρτον, θὰ φθάσωμεν εἰς τὸ σημεῖον ὅπου οὐδεμία αὔξεις εἰσοδήματος δύναται νὰ διατεθῇ διὰ περαιτέρω κατανάλωσιν ἢ ἐπένδυσιν. Πέμπτον, ἀδικοιολόγητος ἀποταμίευσις θὰ ἐμφανισθῇ, αἱ πωλήσεις θὰ ἐλαττωθοῦν, ἡ αὔξεις τοῦ εἰσοδήματος θὰ ἐλαττωθῇ, αἱ προσδοκίαι θὰ πέσουν καὶ ἡ ὕφεις θ' ἀρχίσῃ⁽⁵⁾.

1. Ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 92.

2. Ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 92.

3. Angell, ἔνθ' ἄνωτ. σελ. 92.

4. Ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 95.

5. Ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 95.

Τοιουτοτρόπως ἡ ἀποτελεσματικὴ ἀδικαιολόγητος ἀποταμίευσις «περιέχει τὴν κεντρικὴν δικλεῖδα τοῦ ἀμέσου μηχανισμοῦ, ἣτις θὰ ἐμποδίσῃ τὴν ἐπέκτασιν τῆς διακυμάνσεως» (1). Ἡ οἰκονομία δὲν ἀνταποκρίνεται μὲ νέα ἀγαθὰ καὶ ὑπηρεσίας.

Ὑπο - κατανάλωσις ἢ ὑπερ - ἀποταμίευσις δὲν προκαλοῦν τὴν κατάρρευσιν. Τὸ σπουδαῖον σημεῖον εἶναι ἡ ἐπίδρασις τῶν ἐπὶ τῶν προσδοκιῶν. Ἡ πρὸς τὰ κάτω πορεία δύναται νὰ ἐξουδετερωθῇ δι' ἐξωτερικῶν παραγόντων ἐκτὸς τῶν ἀλλαγῶν εἰς προσδοκίας, ἐπενδύσεις καὶ εἰσόδημα (2).

Δεδομένου ὅτι ὅλαι αἱ προσδοκαί δὲν κινοῦνται ταυτοχρόνως ἡ πορεία τῆς οἰκονομικῆς ἀναρρώσεως δυνατὸν νὰ εἶναι «σχετικῶς βραδεῖα καὶ κατ' ἀρχὴν ἐπίπονος» (3).

Σχετικῶς μὲ τὸν κύκλον Kondratieff ὁ Angell ἀναγνωρίζει τὴν ὑπαρξιν καθαρῶς ἐκδήλου συνδέσμου μεταξὺ «διαφόρων διαδοχικῶν σειρῶν διακυμάνσεων, ἐκάστη τῶν ὁποίων ἡδύνατο νὰ ὀνομασθῇ κυκλικὴ διακύμανσις», (4), φερομένων ἀπὸ μίαν ἔντονον κεντρικὴν τάσιν ἀνόδου ἢ καθόδου. Ὅπως δὲποτε ὁ Angell κάμνει διαφορισμὸν μεταξὺ κυκλικῶν διακυμάνσεων «κύριον χαρακτηριστικὸν τῶν ὁποίων εἶναι μεγάλῃ αὐξήσις ἐπενδύσεων εἰς βαρέα παραγωγικὰ ἀγαθὰ (ἐγκαταστάσεις κ.λ.π.) καὶ ἐκείνων αἱ ὁποῖαι βασίζονται κυρίως ἐπὶ ἡύξημένων ἐπενδύσεων εἰς ἀποθεματικά καὶ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν ἀναβληθεισῶν ἐπιδιορθώσεων καὶ ἀντικαταστάσεων» (5).

Τέλος ὁ Angell δίδει τὰ ἀκόλουθα χαρακτηριστικά τῶν οἰκονομικῶν διακυμάνσεων: Πρῶτον, εἶναι ταυτόχρονοι διακυμάνσεις. Αἱ παρατηρούμεναι ἐπιβραδύνσεις καὶ ἐπισπεύσεις δὲν εἶναι μεγάλης σημασίας. Δεύτερον, αἱ διακυμάνσεις αὗται εἶναι χαρακτηριστικαί τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος. Τρίτον, δὲν εἶναι ἐποχιακαί. Τέταρτον, εἶναι αἱ βραχύτεραι ὅλων τῶν μὴ ἐποχιακῶν ἀνωμαλιῶν τὰς ὁποίας οἰκονομικὴ δραστηριότης ἐπιδεικνύει. Πέμπτον, εἶναι αὐτὸ - ἐπαναλαμβανόμεναι, δηλαδὴ ἐκάστη φάσις τοῦ κύκλου ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἐπομένην «εἰς ἀτελείωτον διαδοχὴν ἐπεκτάσεων καὶ ὑφέσεων». Ἐκτον, εἶναι δυνατὸν νὰ διατυπωθοῦν εἰς ὅρους ἐσωτερικῶν παραγόντων ἄνευ ἀναφορᾶς εἰς ἐξωτερικοὺς παράγοντας. Συνεπῶς αἱ «κυκλικαὶ διακυμάνσεις... εἶναι διαφορετικαί ἀπὸ ὅλους τοὺς ἄλλους τύ-

1. Ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 104.

2. Ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 111.

3. Ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 114.

4. Angell, ἔνθ' ἄνωτ. σελ. 121.

5. Ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 121.

πους κυματοειδῶν διακυμάνσεων ἀναφερθεῖσιν προηγουμένως»⁽¹⁾.

3. Ἡ ὑπὸ τοῦ Angell κριτικὴ τῆς θεωρίας τοῦ Schumpeter.—Ὁ λόγος διὰ τὸν ὁποῖον ἐξέθεσα τὴν περὶ οἰκονομικῶν κυκλικῶν διακυμάνσεων θεωρίαν τοῦ Angell κάπως ἐν ἐκτάσει, εἶναι ὅτι ἤθελα νὰ εἶμαι βέβαιος ὅτι δὲν τὸν παρενόησα. Ὁ Angell ἦτο καθηγητὴς μου, εἰργάσθην ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν του καὶ τρέφω μεγάλον σεβασμὸν δι' αὐτόν. Ὅπως δὲ ὅμως τὸ σημεῖωμά του ἐπὶ τοῦ βιβλίου τοῦ Schumpeter δημοσιευόμενον εἰς τὸ παράρτημα τοῦ βιβλίου του⁽²⁾ ἀποδεικνύει ὅτι εἴτε ὅταν ἔγραψε τὸ σημεῖωμά του δὲν εἶχε μελετήσῃ τὸ βιβλίον μετὰ προσοχῆς ἢ διὰ δὲν ἐπέτρεψεν εἰς τὸν ἑαυτὸν του νὰ ἀποκλίνη τῆς θεωρίας του τὴν ὁποῖαν διετύπωνε ὅταν τὸ βιβλίον τοῦ Schumpeter ἐνεφανίσθη.

Δὲν ἐννοῶ διατὶ γράφει ὅτι «τὸ παρὸν βιβλίον (Οἰκονομικαὶ Κυκλικαὶ Διακυμάνσεις τοῦ Schumpeter) εἶναι ἡ κυριώτερα τρέχουσα ἔκθεσις τῆς ἐξωγενοῦς διαταραχῆς «ὡς αἰτίας τῶν κυκλικῶν διακυμάνσεων»⁽³⁾. Εἰς τὴν περαιτέρω συζήτησιν τῶν ἀτελειῶν τοῦ βιβλίου παρατηρεῖ τὰ ἀκόλουθα. Πρῶτον, ἡ ἔννοια τῶν ἐπιχειρηματικῶν νεωτερισμῶν εἶναι τόσον ὠυκεχυμένη ὥστε ἡ στατιστικὴ καὶ ἱστορικὴ χρησιμότης νὰ εἶναι ἀβεβαία⁽⁴⁾. Ὅλαι αἱ διαταραχαὶ ἐξωγενοῦς χαρακτηρὸς δὲν εἶναι ἐπιχειρηματικοὶ νεωτερισμοὶ προκαλοῦντες τὴν ἔναρξιν κυκλικῶν διακυμάνσεων. Δεύτερον, δὲν ἐξηγεῖται διατὶ ἡ κατάστασις ἰσορροπίας, «ἐνῶ ἡ κυκλικὴ διακύμανσις εὐρίσκεται ἐν ὑφέσει θὰ ἠκολουθεῖτο ὑπὸ... ἐτέρου κύματος». Τρίτον, δὲν ἐπεξηγεῖ διατὶ ἐνεφανίσθησαν ἐπιχειρηματικοὶ νεωτερισμοί. Τέταρτον, «ἡ ἀπόπειρα νὰ χρησιμοποιήσῃ ἀπλὴν γενικὴν ἐπεξήγησιν διὰ τοὺς τρεῖς τύπους διαταραχῶν εἶναι *prima facie* ἐξεταστέα». Πέμπτον, αἱ ἀποδείξεις διὰ τὴν ὕπαρξιν ἀμφοτέρων τῶν κύκλων Kitchins καὶ εἰδικῶς τῶν Kondratieff εἶναι τουλάχιστον ἀμφισβητήσιμοι. «Ἡ ὕπαρξις τῶν Kondratieff φαίνεται ἀναμφισβήτητος εἰς σειρὰς τιμῶν». Ἑκτον, ἡ ἀξία «τοῦ ὄγκου τοῦ ἱστορικοῦ καὶ στατιστικοῦ ὕλικου εἶναι ἀμφίβολος». Αὐτὸς εἶναι ὁ τρόπος κατὰ τὸν ὁποῖον ὁ Angell ἐκδίδει τὴν καταδικαστικὴν του ἀπόφασιν.

Διὰ τὸν Angell ἡ οἰκονομικὴ κυκλικὴ διακύμανσις αὐτοεπαναλαμβάνεται. Τοῦτο ἀναγκαίως προϋποθέτει τὴν ὕπαρξιν καταστάσεως *perpetuum mobile* τὴν ὁποῖαν ὁ Schumpeter κατηγορηματικῶς

1. Ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 124.

2. Ἐνθ' ἄνωτ. παράρτημα I, σελ. 332 ἀκ.

3. Angell, ἔνθ' ἄνωτ. σελ. 332.

4. Ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 333.

ἀπορρίπτει διότι τοιαύτη θεωρία ἐπεξηγεῖ τὴν κυκλικὴν διακύμανσιν ὡς ἀποτέλεσμα τῆς προηγουμένης. Ὁ Schumpeter δὲν ἀναγνωρίζει ἐτέραν βασικὴν αἰτίαν ἀπὸ τὸν ἐπιχειρηματικὸν νεωτερισμόν. Ὁ Angell μελετᾷ κυκλικὰς διακυμάνσεις βραχέων περιόδων. Διὰ τὸν Schumpeter ἡ διάρκεια τοῦ κύκλου ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς δυνάμεως τῆς πρωταρχικῆς αἰτίας. Ἡ ἰδίᾳ πρωταρχικὴ αἰτία (ἐπιχειρηματικὸς νεωτερισμός) προξενεῖ τὴν γένεσιν ὄλων τῶν κύκλων μακρᾶς ἢ βραχείας διαρκείας. Δὲν εἶναι ἐμφανὲς διατὶ ὁ Angell περιορίζει τὸν «κύκλον» τοῦ εἰς φαινόμενα βραχείας διαρκείας. Ἐνῶ ὁ Schumpeter παρουσιάζει πληρὴς οἰκοδόμημα λογικῆς συνεχείας, κατασκευάζει ἓνα εἶδος βιολογικοῦ φαινομένου τὸ ὁποῖον γεννᾶται (βασικὸν πρότυπον), ἀναπτύσσεται (δευτέρα προσέγγισις) καὶ ἐξελίσσεται ἐν πᾶσιν λεπτομερεῖα (τρίτη προσέγγισις) συνοδευόμενον ὑπὸ ἄλλων διακυμάνσεων, ὁ Angell εἰς τὴν προσπάθειάν του νὰ δημιουργήσῃ «νέαν θεωρίαν» κυκλικῶν διακυμάνσεων προστίθεται εἰς τοὺς πολυπληθεῖς ὁπαδοὺς τῆς συμβατικῆς θεωρίας ἡ ὁποία ἐξηγεῖ τὸν κύκλον ὡς τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ προηγουμένου τοῦ καὶ τὴν αἰτίαν τοῦ ἐπομένου. Ἡ θέσις τοῦ Angell περιγράφεται θαυμασίως ὑπὸ τοῦ Schumpeter (ὁ ὁποῖος γράφει πρὸ τοῦ Angell) καὶ παρατηρεῖ ὅτι «προσδοκία εἶναι ἄλλος ἀπὸ μηχανῆς Θεός. Ἐκτὸς ἐὰν ξεύρωμεν διατὶ ὁ κόσμος προσδοκᾷ... καθ' ἐπιχείρημα τὸ ὁποῖον δίδει εἰς τοὺς οὕτω σκεπτομένους τὴν μορφὴν τῶν *causae efficientes* εἶναι ἐντελῶς ἄνευ ἀξίας» (1).

Εἰς τὴν προσπάθειάν του νὰ ἐξηγήσῃ τὰς οἰκονομικὰς κυκλικὰς διακυμάνσεις ὁ Angell ἐρευνᾷ διὰ τὰς ἐπεξηγήσεις εἰς τὸ ἐγγὺς παρελθόν. Παρατηρεῖ ὅτι ἀλλαγαὶ λαμβάνουν χώραν λόγῳ μεταβολῶν τοῦ εἰσοδήματος εἰς τὸ παρελθόν, ἐνῶ ὁ Schumpeter δὲν καθελώνει τὸν ἐπιχειρηματίαν του καὶ δὲν τὸν ἐξαρτᾷ ἀπὸ ὅ,τι συμβαίνει εἰς μίαν μόνον κατεύθυνσιν.

Ἄς συγκρίνωμεν πρὸς στιγμὴν τὰ περιγραφικὰ σημεῖα. Διὰ νὰ ἔχωμεν συγκριτέα φαινόμενα εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν δύο συγγραφέων, πρέπει νὰ πάρωμεν τὸν «κύκλον» τοῦ Angell καὶ τὴν «δευτέραν προσέγγισιν» τοῦ Schumpeter. Εἰς τοιαύτην σύγκρισιν εἶναι δυνατόν νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ περίοδος εὐημερίας τοῦ Angell ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν οἰκονομικὴν ἀνάρρωσιν τοῦ κύκλου τεσσάρων φάσεων τοῦ Schumpeter. Περαιτέρω, ἐνῶ ὁ Schumpeter βλέπει τὴν δυνατότητα κύκλου χωρὶς δυσπραγίαν, διὰ τὸν Angell τοιοῦτόν τι εἶναι ἀδύνατον. Ἡ δυσπραγία εἶναι ἀναγκαία περίοδος διὰ τὴν ὕπαρξιν τοῦ

1. Schumpeter : *Business Cycles*, τόμος I, σελ. 140. Ἰδὲ ἐπίσης πολὺ ἐνδιαφέρουσιν ὑποσημείωσιν.

αὐτοεπαναλαμβανομένου κύκλου ἐνῶ εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Schumpeter ὕφεις εἶναι δυνατόν νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὴν κατάστασιν ἱκανοποιητικῶς, χωρὶς νὰ ἔχωμεν τὴν ἀνάγκην περιόδου οἰκονομικῆς δυσπραγίας.

Εἰς τὴν μελέτην τῆς πρὸς τὰ κάτω πορείας ἀμφότεροι συμφωνοῦν ὅτι ἡ κυκλικὴ διακύμανσις δὲν εἶναι «ἀπύθμενος» ἂν καὶ ὁ Schumpeter δὲν ἀποκλείει τὴν θεωρητικὴν πιθανότητα τοιαύτης περιπτώσεως.

Ἡ θεωρία τοῦ Schumpeter εἶναι πολὺ εὐρεῖα διότι περιλαμβάνει ὅλους τοὺς κύκλους, ἐκτὸς ἐκείνων οἵτινες ὀφείλονται εἰς αἰτίας ἄλλας ἐκτὸς τῶν ἐπιχειρηματικῶν νεωτερισμῶν, ὅπως π.χ. ἐξωγενεῖς παράγοντας. Ὁ Angell, ἂφ' ἐτέρου, ἀναφέρεται ἀποκλειστικῶς εἰς μικρᾶς διαρκείας «κυκλικὴν διακύμανσιν». Ἀλλὰ ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας ἡ θεωρία γίνεται ἐξαιρετικὰ μονομερὴς καὶ ἀμφιβόλου ἀξίας.

Εἶναι ἀνεξήγητον πῶς ὁ Angell χαρακτηρίζει τὸν Schumpeter ὡς ἀνήκοντα εἰς τοὺς θεωρητικοὺς οἵτινες ἀποδίδουν τὴν ὕπαρξιν τῶν κυκλικῶν διακυμάνσεων εἰς ἐξωτερικοὺς παράγοντας. Σύγκρισις τῶν θεωριῶν εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο φέρει καὶ τοὺς δύο πλησιέστερον παντὸς ἄλλου διότι ἀμφότεροι θέτουν ὡς βάσιν ἐνδογενεῖς παράγοντας ἂν καὶ ὁ Angell εἰς τὸ τέλος τῆς θεωρίας του πραγματεύεται περὶ τοῦ ρόλου τῶν ἐξωγενῶν παραγόντων ὡς κατεχόντων σπουδαιότεραν θέσιν.

IV. Ὁ Kuznets καὶ ὁ Schumpeter

Προχωροῦμεν τώρα εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς κριτικῆς τοῦ καθηγητοῦ Kuznets (1).

Ὁ Kuznets εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς παρατηρεῖ ὅτι «ἐμπειρικὸς σύνδεσμος αἰτιῶν καὶ συμπτωμάτων ὡς ἐμφανίζεται εἰς οἰκονομικὰς ἱστορικὰς σειρὰς καὶ ἄλλα δεδομένα εἶναι ἀνεπαρκὴς διὰ τὴν κατανόησιν τῆς οἰκονομικῆς ἀλλαγῆς. εἶναι ἀπαραίτητον νὰ κάμωμεν τὴν αἰτιολογικὴν ἀνάλυσιν βάσιν τοῦ θεωρητικοῦ μηχανισμοῦ» (2). Ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου ὁ Kuznets κατ' ἀρχὴν συμφωνεῖ. Εἰς περαιτέρω ἀνάλυσιν τῆς θεωρίας τοῦ Schumpeter, περιορίζει τὴν κριτικὴν του εἰς τὰ ἀκόλουθα τρία σημεῖα: πρῶτον, «τὴν σχέσιν μεταξὺ κατανομῆς καὶ ἐπιχειρηματικῆς ἱκανότητος... καὶ τοῦ κυκλικοῦ χαρακτῆρος τῆς οἰκο-

1. American Economic Review, ἴδε ἀνωτέρω.

2. Kuznets, ἐνθ' ἀν. σελ. 251.

νομικῆς ἀλλαγῆς, δεύτερον, τὴν κατασκευὴν τεσσάρων φάσεων κυκλικῶν διακυμάνσεων καὶ τὴν ἐπιρροὴν τῶν ἐπὶ τῆς στατιστικῆς ἀναλύσεως, τρίτον, τὴν διάκρισιν τῶν τριῶν τύπων κύκλων...»⁽¹⁾.

Ὁ Kuznets προβάλλει τὸ ἐρώτημα «ποῖος ἀκριβῶς εἶναι ὁ ἀναγκαστικὸς σύνδεσμος μεταξὺ σπάνιος, εἰς δεδομένην περίοδον, ὑψηλῆς ἐπιχειρηματικῆς ἱκανότητος... καὶ τῆς ὁμαδικῆς ἐμφανίσεως ἐπιχειρηματικῶν νεωτερισμῶν»⁽²⁾ εἰς ἑτέραν περίοδον. Τὸ ἐρώτημα αὐτὸ προκαλεῖ ἐκπληξιν διότι ὁ χωρισμὸς δὲν εἶναι τόσον ἀπότομος. Ὁ ἐπιχειρηματίας δὲν σταματᾷ, πρέπει νὰ προχωρήσῃ μὲ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἐπιχειρηματικοῦ νεωτερισμοῦ. Ἀφ' ἑτέρου ὁμῶς δὲν δύναται νὰ παραβλέψῃ τὴν σχετικὴν σύγχυσιν ἢ ὁποῖα εἶναι τὸ ἀναπόφευκτον ἀποτέλεσμα τοῦ ἐπιχειρηματικοῦ νεωτερισμοῦ, τῆς ἐκτελέσεώς του καὶ τῆς πορείας του. Κάθε ἐπιχειρηματίας εἶναι ἱκανὸς νὰ ἀναλαμβάνῃ τόσον κατὰ καιροῦς, καὶ ὅχι περισσότερον καὶ ἕκαστος ἐξ αὐτῶν πρέπει νὰ ἐξασφαλίσῃ τὸν ἑαυτὸν του. Τοῦτο γίνεται διὰ σχετικῆς ἀδρανείας διὰ νὰ ἐκκαθαρισθῇ τὸ «πεδῖον μάχης»⁽³⁾. Τὸ σταμάτημα αὐτὸ θὰ λάβῃ χώραν κατ' ἀνάγκην.

Ἡ συγκέντρωσις ἐπιχειρηματικῶν νεωτερισμῶν δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα ἐπιχειρηματικῆς ἀδρανείας ἀλλὰ ἐπιχειρηματικῆς σκέψεως. Ἡ προσοχὴ τοῦ ἐπιχειρηματικοῦ κατευθύνεται πρὸς τὴν πορείαν τῆς ἐξελιξεως καὶ ὅταν ὁ ὀρίζων ξεκαθαρίζῃ ἀπὸ τὴν σύγχυσιν τὴν ὁποίαν ἡ ἐπιχειρηματικὴ δραστηριότης ἐπροκάλεσε, καθαρίζει δι' ὅλους καὶ τοιοιτοτρόπως ὅλοι ἐκ νέου εἶναι ἔτοιμοι νὰ ἐπαναρχίσουν μὲ καθαρὸν οἰκονομικὸν ὀρίζοντα.

Σύμφωνα μὲ τὸν Kuznets ἡ εἰσαγωγὴ ἐπιχειρηματικοῦ νεωτερισμοῦ εἰς εὐρείαν κλίμακα «θὰ ἐμποδίσῃ κατ' ἀνάγκην οἷονδήποτε ἄλλον ἐπιχειρηματικὸν νεωτερισμὸν ἀπὸ τοῦ νὰ ἐπιτύχῃ ἐφ' ὅσον ἡ πορεία τῆς ἀναπροσαρμογῆς δὲν ἔχει λάβῃ χώραν»⁽⁴⁾. Τοιούτου εἶδους ἐπιχειρηματολογία δὲν φαίνεται νὰ ἀποτελῇ ἀκριβῆ προσέγγισιν εἰς τὴν ὑπὸ κρίσιν θεωρίαν, διότι ἐὰν δὲν λαμβάνουν χώραν ἐπιχειρηματικοὶ νεωτερισμοὶ ἐν τῷ μεταξύ, τοῦτο ὀφείλεται εἰς αὐξανόμενον κίνδυνον καὶ ἀβεβαιότητα κατὰ τὴν κρίσιν ὠρισμένων ἐπιχειρηματιῶν. Ἐπιπροσθέτως, ἐὰν μελετήσωμεν τὸν τρόπον ἐμφανίσεως τῶν διαφόρων κύκλων, ἐξεταζομένων εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ Schumpeter,

1. Ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 258.

2. Ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 258.

3. Ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου ἴδε ἐπίσης Oscar Lange, ἔνθ. ἄνωτέρω.

4. Kuznets, ἔνθ' ἄνωτ. σελ. 263.

θὰ εὕρωμεν ὅτι πρωτεύοντες ἢ δευτερεύοντες ἐπιχειρηματικοὶ νεωτερισμοὶ λαμβάνουν χώραν καθ' ὅλην τὴν γραμμὴν.

Ὁ Schumpeter, παρατηρεῖ ὁ Kuznets, προϋποθέτει ὅτι τὰ σημεῖα ἀλλαγῆς κατευθύνσεως, εὐρίσκονται εἰς τὸ ἐπίπεδον τῆς περιοχῆς ἰσορροπίας. Τοῦτο «προϋποθέτει εἰδικὴν τροχιάν τῶν κυκλικῶν κινήσεων. Ἀλλὰ πραγματικαὶ σειραὶ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ συμφωνήσουν μὲ τὴν τροχιάν αὐτήν. Ἡ στατιστικὴ ἀνάλυσις ὅλων τῶν σειρῶν παρουσιάζεται ὑπὸ μορφήν δηλώσεων ποσοτικοῦ χαρακτήρος»⁽¹⁾. Τοῦτο δημιουργεῖ ἀμφιβολίαν κατὰ πόσον ὁ κύκλος τεσσάρων φάσεων ἐπιτρέπει ἐφαρμογὴν στατιστικῶν μεθόδων ἀναλύσεως. Ὁ ἴδιος ὁ Schumpeter ὅμως παρατηρεῖ ὅτι δυσκολίαι ἱστορικῆς καὶ ποιοτικῆς φύσεως κάμνουν τὸ ἔργον τῆς στατιστικῆς ἀναλύσεως πολὺ δύσκολον. Αὐτὴ εἶναι ἡ φύσις τῆς δυσκολίας τὴν ὁποίαν ὁ ἴδιος μὲ τὴν ἀνάλυσίν του ἐπιχειρεῖ ν' ἀντιμετωπίσῃ.

«Ἀποφεύγων νὰ ἀποδεχθῇ ἄνω καὶ κάτω σημεῖα καμπῆς ὡς ὁδηγοὺς καθορισμοῦ τῶν κυκλικῶν διακυμάνσεων, περιφρονεῖ τὴν βοήθειαν τὴν παρεχομένην ὑπὸ τῶν στατιστικῶν χαρακτηριστικῶν τῶν κυκλικῶν διακυμάνσεων... Δὲν δύναται κανεὶς νὰ μὴ σχηματίσῃ τὴν ἐντύπωσιν ὅτι τὸ θεωρητικὸν κατασκευάσμα τοῦ καθηγητοῦ Schumpeter ὑπὸ τὴν παροῦσαν τοῦ μορφήν δὲν δύναται νὰ συνδεθῇ κατ' εὐθείαν καὶ καθαρὰ μὲ στατιστικῶς παρατηρηθεῖσαν πραγματικότητα»⁽²⁾. Ταυτοχρόνως ὅμως δὲν πρέπει νὰ ξεχάσωμεν ὅτι αἱ «στατιστικαὶ αὐταὶ πραγματικότητες» ὁδηγοῦν εἰς εἶδος αὐταπάτης, ἢ ὁποῖα ἂν δὲν ἐξετασθῇ προσεκτικῶς ὑπὸ τῆς θεωρητικῆς κατασκευῆς τοῦ Schumpeter εἶναι δυνατόν νὰ ὁδηγήσῃ εἰς συνθήκας παρομοίας τῶν τοῦ *perpetuum mobile*.

Σχετικῶς μὲ τὸ πρόβλημα τῶν κύκλων μακρᾶς διαρκείας ὁ Kuznets παρατηρεῖ ὅτι «διὰ νὰ ἀποδειχθῇ ἡ ὕπαρξις κυκλικῶν διακυμάνσεων ὠρισμένου τύπου, ἀπαιτεῖται πρῶτον, ἀπόδειξις ὅτι κυκλικαὶ διακυμάνσεις εἰδικῆς διαρκείας ἐπαναλαμβάνονται... δεύτερον, ὑπόδειξις ποῖοι ἐξωτερικοὶ παράγοντες ἢ ἰδιορρυθμίαι τοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος καθ' ἑαυτὸ εἶναι ὑπεύθυνοι διὰ τοιαύτας ἐπαναλαμβανόμενας διακυμάνσεις»⁽³⁾. Ὁ Schumpeter δὲν ἀποκαλεῖ τοὺς κύκλους μακρᾶς διαρκείας ὡς ἓνα ἐκ τῶν τριῶν κύκλων, ἀλλὰ ἓνα ἐκ τῶν τριῶν ὁ μ ᾱ δ ὠ ν εἰς τὰς ὁποίας αἱ ἀναρίθμητοι κυκλικαὶ διακυμάν-

1. Ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 265.

2. Kuznets, ἔνθ' ἄνωτ. σελ. 266.

3. Ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 267.

σεις δύνανται νὰ ὑποδιαιεθοῦν διὰ λόγους καθαρῶς ἐκτεθειμένους εἰς τὴν θεωρίαν του. Ἐπιπροσθέτως, ὁ ἴδιος ἐκφράζει ἀμφιβολίας καὶ δυσκολίαν ἀναφορικῶς μὲ τοὺς κύκλους Kondratieff. Προσθέτει ὅμως ὅτι ἡ παρατηρηθεῖσα πρόοδος, ἀφ' οὗτου ὁ Spiethoff διεπίστωσε τὸ φαινόμενον καὶ ὁ Kondratieff τὸ διετύπωσεν ὡς δυνατὴν πλήρη ἱστορικὴν ὀντότητα, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ παραβλεφθῇ.

Ἐν περιλήψει ὁ Kuznets παρατηρεῖ τὰ ἀκόλουθα: Πρῶτον, ὁ «συνδυασμὸς μεταξὺ κατανομῆς τῆς ἐπιχειρηματικῆς ἱκανότητος καὶ τοῦ κυκλικοῦ χαρακτηῖρος τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος χρειάζεται μεγαλυτέραν ἀπόδειξιν». Δεύτερον, ἡ θεωρητικὴ κατασκευὴ τοῦ κύκλου τεσσάρων φάσεων περὶ τὸ ἐπίπεδον τῆς περιοχῆς ἰσορροπίας «δὲν ἀποδίδει ἐξυπηρετικὴν στατιστικὴν προσέγγισιν εἰς τὸ πρόβλημα. Τρίτον, τὸ σύστημα τῶν τριῶν κύκλων... δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ, βάσει τῶν ὑποβληθεισῶν ἀποδείξεων, ἔστω καὶ ἀνεκτῶς ὀρθόν» (1).

Βάσει τῶν ἀνωτέρω ὁ Kuznets παρατηρεῖ ὅτι πρῶτον, «τὸ βιβλίον δὲν μᾶς δίδει πλήρως διαρθρωθεῖσαν καὶ δοκιμασθεῖσαν θεωρίαν τῶν κυκλικῶν διακυμάνσεων... δεύτερον, δὲν ἀποδεικνύει τὴν στενὴν σχέσιν μεταξὺ οἰκονομικῆς ἐξελίξεως καὶ κυκλικῶν διακυμάνσεων... τρίτον, δὲν ἔχει ἀποκατασταθῇ ἱκανοποιητικὸς σύνδεσμος μεταξὺ τοῦ θεωρητικοῦ σχεδίου καὶ τῆς στατιστικῆς μεθόδου... τέταρτον, ἡ ἀξία τῆς διακρίσεως τῶν τριῶν τύπων κυκλικῶν διακυμάνσεων δὲν ἔχει ἀποκατασταθῇ» (2).

Καθὼς παρετήρησα ἤδη αἱ αὐστηραὶ αὗται διακρίσεις ἀποδεικνύουν ὅτι ὁ Kuznets ἀδυνατεῖ νὰ ἐλευθερώσῃ τὴν σκέψιν ἀπὸ τὴν αὐστηρὰν ἀκαμψίαν τῆς στατιστικῆς μεθόδου καὶ συνεπῶς εἶναι δύσκολον νὰ μὴ ὑποπέσῃ εἰς τοιοῦτου εἴδους ἀβάσιμον κριτικὴν. Εἶναι φανερόν, ἐπίσης, ὅτι παρανοεῖ τὸν Schumpeter ὅταν ὁμιλῇ περὶ «οἰκονομικῆς ἐξελίξεως» καὶ «οἰκονομικῶν κυκλικῶν διακυμάνσεων», δεδομένου ὅτι ἀμφότεραι αἱ ἐκφράσεις θεωροῦνται ὑπὸ τοῦ Schumpeter ὡς ταυτόσημοι. Τοῦτο ἔχει ἀντιληφθῇ πολὺ καλῶς ὁ O. Lange, ὁ ὁποῖος γράφει: «ἐξέλιξις ὑπὸ κεφαλαιοκρατικὸν καθεστῶς φαίνεται εἰς τὸν συγγραφέα (ἀναφέρεται εἰς τὸν Schumpeter) ὡς προχωροῦσα ὑπὸ μορφήν διαδοχικῶν οἰκονομικῶν κύκλων».

1. Ἐνθ' ἀνωτ. σελ. 270.

2. Kuznets, Ἐνθ' ἀνωτ. σελ. 271.

V. Ὁ Oscar Lange καὶ ὁ Schumpeter ⁽¹⁾

Ὁ Lange εἶναι ἐκ τῶν συγγραφέων οἱ ὅποιοι κατενόησαν τὸν Schumpeter καλύτερα καὶ τοῦτο ὄχι διότι συμφωνεῖ μὲ τὰς ἀντιλήψεις του, ἀλλὰ διότι ἐκθέτει τὴν θεωρίαν του μὲ ἀκρίβειαν. Ὁ Lange ἀφοῦ προηγουμένως ἐκθέτει μὲ μεγάλην σαφήνειαν τὴν θεωρίαν τοῦ Schumpeter διαλευκαίνει μερικὰ τῶν σημείων ἐπὶ τῶν ὁποίων ἄλλοι συγγραφεῖς ἐπιδεικνύουν ἐξαιρετικῶς κριτικὴν διάθεσιν. Παρατηρεῖ ὅτι ἡ ὕπαρξις τῶν Kondratieff ἔχει καλύτερον ἀποδειχθῆ ἀπὸ τὴν τῶν Kitchins διὰ τοὺς ὁποίους ὑπάρχουν «μᾶλλον πτωχαὶ ἐνδείξεις... τὸ ἐμπειρικὸν ὕλικὸν ἀναφέρεται σχεδὸν ἀποκλείστικῶς εἰς τὸν νομισματικὸν τομέα τῆς οἰκονομίας» ⁽²⁾. Σχετικῶς μὲ τὴν ὑπὸ τοῦ Kuznets γενομένην κριτικὴν ἐπὶ τοῦ σημείου τῆς συγκεντρώσεως τῶν ἐπιχειρηματικῶν νεωτερισμῶν ὁ Lange παρατηρεῖ, πολὺ ὀρθῶς νομίζω, ὅτι «ἡ πραγματικὴ εἰσαγωγή τῶν ἐπιχειρηματικῶν νεωτερισμῶν θὰ συγκεντρωθῇ εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ἰσορροπίας ὅπου ὁ κίνδυνος ἀποτυχίας εἶναι μικρότερος. Καὶ καθὼς ἡ ἐπέντασις τῆς ἀναλήψεως καὶ ἐκτελέσεως ἐπιχειρηματικῶν νεωτερισμῶν διαταράσσει τὴν ἰσορροπίαν τῆς οἰκονομίας καὶ αὐξάνει τὸν κίνδυνον ἀποτυχίας, ὁ ρυθμὸς τῶν ἐπιχειρηματικῶν νεωτερισμῶν θὰ ἡλαττοῦτο πάλιν...» ⁽³⁾.

Διὰ τὸν Lange «εἶναι ἡ ἀπουσία ἱκανοποιητικῆς θεωρίας ἀπασχολήσεως νὰ χρησιμοποιηθῇ ὡς βάση τῆς θεωρίας τῶν κυκλικῶν διακυμάνσεων» ⁽⁴⁾ ἢ ὁποία καθιστᾷ τὴν θεωρίαν τοῦ Schumpeter ἀνεπαρκῆ. Καθὼς παρετήρησα εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ παρόντος ἄρθρου δὲν πρόκειται νὰ ἐπιχειρήσω συζήτησιν τῆς ἀπόψεως ταύτης πρῶτον, λόγῳ τοῦ περιορισμένου χαρακτήρος τοῦ ἄρθρου τούτου καὶ δεύτερον, διότι δὲν εἶμαι ἕτοιμος διὰ λεπτομερῆ καὶ ἐξαντλητικὴν συζήτησιν. Θέλω ὅμως νὰ παρατηρήσω ὅτι ὁ Schumpeter δὲν παραλείπει τὸ πρόβλημα τῆς ἀπασχολήσεως. Τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν κάμνει τὸ πρόβλημα τῆς ἀπασχολήσεως τὴν βάση τῆς θεωρίας τῶν κυκλικῶν διακυμάνσεων, δὲν δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἀτέλεια ἀλλὰ ὡς διαφωνία.

1. Review of Economic Statistics vol. 23 p. 190.

2. Ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 190.

3. Lange, ἔνθ' ἄνωτ. σελ. 192.

4. Ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 192.

VI. Ὁ Marschak καὶ ὁ Schumpeter

Διὰ τὸν Marschak ἡ πρώτη προσέγγισις ἀποδεικνύει «τάς ἀλλαγὰς αἱ ὁποῖαι λαμβάνουν χώραν εἰς μίαν τῶν οἰκονομικῶν μεταβλητῶν, μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου, δηλαδή εἰς τὸ χρηματικὸν εἰσόδημα»⁽¹⁾. Ἡ ἐπίδρασις τοῦ πρώτου ἐπιχειρηματικοῦ νεωτερισμοῦ περιορίζεται λόγῳ αὐξανομένου κόστους καὶ «ἰδιαιτέρως ὑπὸ τῆς διαρκῶς αὐξανομένης ἀβεβαιότητος καθὼς ἀπομακρυνόμεθα ἀπὸ τὴν παλαιάν περιοχὴν ἰσορροπίας»⁽²⁾. Ἡ πρώτη προσέγγισις τοῦ Schumpeter δὲν ἀποδεικνύει «διατί οἱ ἐπιχειρηματικοὶ νεωτερισμοὶ δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ λάβουν χώραν συνεχῶς καὶ ὁμοιομόρφως»⁽³⁾. Μοῦ εἶναι ἀδύνατον νὰ κατανοήσω πῶς ὁ Marschak λαμβάνει τοιαύτην θέσιν εἰς περίπτωσιν κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Schumpeter εἶναι πλέον ἢ σαφῆς ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου. «Ἡ θεωρία μας», παρατηρεῖ, «τοῦ μηχανισμοῦ ἀλλαγῆς, τονίζει τὴν διακοπὴν τῆς συνεχείας. Ὑποστηρίζει τὴν ἄποψιν ὅτι ἐξέλιξις λαμβάνει χώραν διὰ διαδοχικῶν ἐπαναστάσεων». Ἀλλὰ «κάθε ἀλλαγή φαίνεται νὰ εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς συσσωρεύσεως πολλῶν μικρῶν ἐπιρροῶν καὶ γεγονότων καὶ ἡ συσώρευσις λαμβάνει χώραν διὰ βημάτων τόσοις μικρῶν ὥστε ὁ χωρισμὸς ἐποχῶν νὰ ἀποβαίῃ ἄνευ σημασίας... Ἡ τεχνικὴ ἔννοια τῆς ἐπαναστάσεως οὐδέποτε δύναται νὰ κατανοηθῇ ἄφ' ἑαυτῆς... εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ ἀθροίσματος πολλῶν μικρῶν τοιούτων αἰτιῶν παρὰ βασικῆς πρωταρχικῆς αἰτίας»⁽⁴⁾. Καὶ προχωρεῖ κατὰ περισσότερον θετικὸν τρόπον. «Ὅχι μόνον δὲν εὐρίσκομεν σφᾶλμα μὲ τὴν ἱστορικὴν θεωρίαν ἡ ὁποία τονίζει τὴν ἀρχὴν τῆς συνεχείας, ἀλλὰ τοῦναντίον τὴν θεωροῦμεν ὡς τὸ πλέον σπουδαῖον χαρακτηριστικὸν τῆς νεωτέρας ἱστορικῆς ἀναλύσεως»⁽⁵⁾.

Ἡ δευτέρα προσέγγισις, παρατηρεῖ ὁ Marschak, ἐπιτρέπει τὸν παράγοντα τῆς περιοδικότητος νὰ κάμῃ ἐμφανῆ τὴν ὕπαρξιν του καὶ καθιστᾷ τὸ σύστημα καθοριστέον. Σχετικῶς μὲ τὴν λειτουργίαν τοῦ συστήματος παρατηρεῖ ὅτι «ἡ ἐμφάνισις νέου κύματος... δὲν λαμβάνει χώραν λόγῳ τῆς ὑπάρξεως προηγουμένου κύματος, ἀλλὰ ἀπαιτεῖ ἐντελῶς νέαν ἐξωτερικὴν προώθησιν». Ἡ σημασία τῆς λέξεως «ἐξω-

1. Journal of Political Economic, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 890.

2. Ἐνθ' ἄνωτ. σ. 890.

3. Ἐνθ' ἄνωτ. σ. 890.

4. Schumpeter, Business Cycles: ἐνθ' ἄνωτ. σ. 227.

5. Ἐνθ' ἄνωτ. σ. 227.

τερικὴ» δὲν εἶναι καθαρὰ. Ἄν πράγματι ἀναφέρεται εἰς ἐξωγενεῖς παράγοντας, εἶναι φανερόν ὅτι παρερμηνεύει τὸν Schumpeter διὰ λόγους τοὺς ὁποίους ἐξέθεσα εἰς τὴν συζήτησιν τῶν ἀπόψεων τοῦ Kuznets.

Εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ Schumpeter ὁ Marschak παρατηρεῖ τὰς ἀκολουθοῦσας σχέσεις: Πρῶτον, τὸ χρηματικὸν εἰσόδημα εἶναι ἴσον πρὸς τὴν παραγωγὴν ἐπὶ τὸ ἐπίπεδον τῶν τιμῶν. Δεύτερον, τὸ ποσοστὸν ἀλλαγῆς τοῦ χρηματικοῦ εἰσοδήματος εἶναι ἴσον πρὸς τὰ δανειζόμενα χρήματα μείον τὰς πληρωμὰς ἐπὶ τῶν δανείων. Τρίτον, ἡ τρέχουσα ἀπόδοσις ἐξαρτᾶται ἀπὸ δανεισμὸν εἰς τὸ παρελθόν. Τέταρτον, ἡ πληρωμὴ τῶν δανείων ἐξαρτᾶται ἀπὸ δανεισμὸν εἰς τὸ παρελθόν. Πέμπτον, ὁ δανεισμὸς μείον πληρωμὴ δανείων ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ ποσοστοῦ ἀλλαγῆς τῶν τιμῶν.

Ὁ Marschak προσπαθεῖ νὰ περιβάλῃ τὴν θεωρίαν τοῦ Schumpeter μὲ τὸν μανδύαν μαθηματικῆς ὀκαμψίας. Τοιαύτη προσπάθεια δὲν δύναται νὰ ὑποστηριχθῇ σοβαρῶς. Ἀλλὰ εἰς ἔργον τοιοῦτου μεγέθους, ὅπου πολλαὶ συμπάθειαι θίγονται, δὲν εἶναι δυνατόν παρὰ ν' ἀντιμετωπίσωμεν καὶ πολλὰς ἀντιρρήσεις. Ὁ ἴδιος ὁ Schumpeter παρετήρησεν ὅτι ἡ «ἰδεολογικὴ βία» δὲν εἶναι δυνατόν ν' ἀποφευχθῇ, ἐντελῶς τὸ ἀντίθετον, εἶναι μία τῶν αἰτιῶν ἡ ὁποία ὁδηγεῖ εἰς περαιτέρω ἔρευναν καὶ ἐπιστημονικὴν πρόοδον.